

משבר הקורונה המלצות למדינת ישראל

צוות מומחים בהובלת רא"ל (מיל') גדי איזנקוט

עורכת: מור יהלום

משבר הקורונה המלצות למדינת ישראל

צוות מומחים בהובלת רא"ל (מיל') גדי איזנקוט

עורכת: מור יהלום

The Coronavirus Crisis: Recommendations for Israel

Team of Experts Led by Lt. Gen. (ret.) Gadi Eisenkot

Editor:
Mor Yahalom

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006. למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר, והשנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל. קהלי המטרה של המכון למחקרי ביטחון לאומי הם דרג מקבלי החלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת קהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם והציבור המתעניין באשר הוא. המכון מפרסם מחקרים שלדעתו ראויים לתשומת הלב הציבורית ושומר על מדיניות נוקשה של אי-משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד ואינן משקפות בהכרח את העמדות של המכון, של נאמניו או של האישים ושל הגופים התומכים בו.

כל הזכויות שמורות © אוגוסט 2020
ISBN: 978-965-92806-4-3

עריכת לשון: יואב תדמור
הביאה לדפוס: נעם רן
עיצוב שער: לם מרגלית-שפי
עיצוב גרפי: מיכל סמו קובץ ויעל ביבר,
המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
דפוס: דיגיפרינט זהב בע"מ

המכון למחקרי ביטחון לאומי
(חברה לתועלת הציבור – חל"ץ)
חיים לבנון 40
ת"ד 39950
רמת-אביב
תל-אביב 6997556

דוא"ל: info@inss.org.il
אתר המכון: www.inss.org.il

תוכן העניינים

5	הקדמה
	א. הזדמנויות בביטחון
15	רא"ל (מיל") גדי איזנקוט
	ב. הזדמנויות בזירה האזורית
21	רא"ל (מיל") גדי איזנקוט ומור יהלום
	ג. הזדמנויות כלכליות
29	אמיר לוי, יורם טיץ ומור יהלום
	ד. הזדמנויות בתחום הטכנולוגי
39	יורם יעקבי
	ה. הזדמנויות בתחום הבריאות
49	ד"ר רן גושן
	ו. עידוד עלייה לישראל בעולם שלאחר הקורונה
55	שרה גרינברג

הקדמה

מגפת הקורונה התפשטה ברחבי העולם בתחילת 2020 והובילה למשבר גלובלי. הגם שהתחזיות לתחלואה ולתמותה רחבות היקף לא התמשו בישראל הרי שבעקבות המגפה ניצבים אזרחיה ומנהיגיה בפני אתגרים מורכבים. יתר על כן, משום שהשלכותיה של המגפה ויתירו את רישומן על המציאות האזורית במזרח התיכון ובזירה הבינלאומית – בהיקף ובטווח זמן שעדיין אינם ידועים במלואם – כבר היום ניתן לומר שמדובר בתפנית גלובלית. הן לא יפסחו על ישראל וישפיעו גם על ביטחונה הלאומי. על רקע המגפה עלו לקדמת השיח בישראל רכיבים חשובים של הביטחון הלאומי – מעבר לצבא ולמערכות הביטחון – ובהם הכלכלה, מערכת החינוך, מערכת הבריאות והחוסן החברתי.

משבר הקורונה לא רק הציף והדגיש אתגרים אלא גם יצר הזדמנויות לשינויים עמוקים ולחיזוק החברה הישראלית והמדינה. הגורמים הממשלתיים ממוקדים בניהול האירוע המורכב – מצב המקשה על חשיבה קדימה. לכן חשוב קיומו של גוף שיחשוב באופן אסטרטגי ויצירתי על העתיד ועל ההזדמנויות שהאתגרים הנוכחיים מזמנים. בעקבות בקשה של המטה לביטחון לאומי מהמכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) לקיים חשיבה בנושא ההזדמנויות, הוקמה הקבוצה אשר עבדה על המאמרים השונים. על כן, אסופת המאמרים הזאת נועדה להאיר את ההזדמנויות האלה ולהציע דרכים למינופן ולמיצוין.

את הפרויקט הוביל הרמטכ"ל לשעבר רא"ל (מיל") גדי איזנקוט. צוותי חשיבה המורכבים ממומחי תוכן דנו בכל נושא וגיבשו תובנות והמלצות עיקריות. חברי ועדת ההיגוי היו ד"ר רן גושן, יורם יעקובי, רו"ח יורם טיץ, אלוף (מיל") ניצן אלון, אמיר לוי, אלוף (מיל") ישי בר, מור יהלום ושרה גרינברג.

ההזדמנויות שבפני ישראל בעקבות משבר הקורונה מוינו לשבעה תחומים: ביטחון; שיתוף פעולה אזורי; כלכלה; טכנולוגיה; בריאות; עלייה; חינוך.¹ היבטים רבים של התחומים השונים שלובים זה בזה, ולא ניתן להפריד ביניהם באופן מוחלט, ולכן ניכרות כמה חפיפות בין ההזדמנויות וההמלצות המוצגות במאמרים העוסקים בתחומים השונים. כך, למשל, ההמלצה לחתום על הסכם כלכלי אזורי מופיעה הן במאמר הכלכלי והן במאמר העוסק בזירה האזורית, וההמלצה שהממשלה תשקיע בטכנולוגיות של רפואה מרחוק מופיעה הן במאמר העוסק ברפואה וכן במאמר העוסק בטכנולוגיה.

ההמלצות שפורטו במאמרים השונים חולקו לשלושה סוגים:

1. המלצות שהן רלוונטיות גם ללא קשר למשבר הקורונה, אך המשבר הדגיש את הרלוונטיות שלהן.
2. המלצות לניצול הזדמנויות שנוצרו עקב משבר הקורונה.
3. המלצות לשיפור תפקודה של מדינת ישראל במשבר עתידי דומה.

ההמלצות הן בעיקר לטווח הזמן הקצר והבינוני: החל מעת פרסומן ולחמש השנים הבאות. את התובנות, את ההמלצות ואת הרעיונות המפורטים במסמך הזה ניתן לקדם במסגרת תוכנית רחבה או חלקית. המאמרים השונים מונחים לפתחו של כל גורם שיראה לנכון לעשות בהם שימוש, קרי לנצל הזדמנויות לביצור הביטחון הלאומי – הזדמנויות שזימן לישראל משבר הקורונה, לצד המכות שהוא הנחית על היבטים חשובים של הביטחון ושל החוסן הלאומי.

1 בתחום החינוך הוצגה עבודה חיצונית של קבינט החינוך; מומלץ לקבלה אף שלא הייתה חלק מעבודת הצוות.

ההזדמנויות המרכזיות והמלצות העיקריות לניצולן

ביטחון

חיזוק הסולידריות בחברה הישראלית

נגיף הקורונה סיכן את כל חלקי החברה, וההכרה בכך חיברה יחדיו את חלקיה השונים. החיבור הזה בא לידי ביטוי בגילויים של ערבות הדדית, ואף נוצרו הזדמנויות לחיזוק החוסן הלאומי. כך, למשל, מעורבותו של צה"ל בארגון הקהילה פתחה צוהר לשיפור תדמיתו בקרב החברה החרדית, וכן נוצר בסיס לשיפורה של מערכת היחסים בין צה"ל והמשטרה לבין המגזר הערבי. כך נוצרה הזדמנות לחיזוק החוסן הלאומי של החברה בישראל.

- **המלצה 1:** יש לאמץ ולהטמיע מודל של שירות אזרחי לכול, כך שכל מי שאינו מגיע לשירות צבאי יתנדב במסגרות אזרחיות שונות: מערכת החינוך, מד"א, זק"א, מערכת הבריאות ועוד.
- **המלצה 2:** צה"ל הוא צבא העם. יש לבסס את מעמדו זה באמצעות גיוונו, התמקצעותו ושיפור הדרך שבה הוא מוקיר את חייליו ואת מפקדיו.
- **המלצה 3:** יש לתת למי שאינם מתגייסים הכשרה בסיסית בתחומים שונים כדי ליצור עתודה לאומית להתמודדות עם מקרי חירום ועם אסונות.

התאמת מערכת הביטחון הלאומי לאתגרי העתיד

מגוון האיומים והאסונות שעלולים לפקוד את ישראל מחייב ארגון מחודש ומותאם של המענה המדינית. המגפה חשפה פערים בעבודתו של מערך הביטחון הלאומי של ישראל בעת חירום ויצרה הזדמנות לשינוי עמוק באמצעות ארגון מחדש.

- **המלצה 1:** יש להסדיר ולפרסם מסמכי יסוד בתחום הביטחון הלאומי של מדינת ישראל: תפיסת הביטחון הלאומי, מדיניות הביטחון הלאומי, האסטרטגיה של כל אחת מהמערכות הביטחוניות. על המסמכים האלה לכלול התייחסות לאופן ההתמודדות של כל מערכת עם מצבי חירום.

■ **המלצה 2:** יש לארגן מחדש את מערכת הביטחון הלאומי, להגדיר מחדש את אחריות הארגונים הביטחוניים ולהגדיר את הגוף המתכלל, את מוטות השליטה ואת שרשרת הפיקוד במעבר משגרה לחירום.

■ **המלצה 3:** יש לעדכן את תקציב הביטחון לאור המשבר הכלכלי שיצרה מגפת הקורונה ולגבש מתווה רב-שנתי שיכלול תוכניות למיצוי יכולות ומשאבים של כלל זרועות הביטחון.

שדרוג יחסי ישראל-ארצות הברית

משבר הקורונה, האתגרים הכלכליים שעלו בעקבותיו בארצות הברית והאימים שבפניהם ניצבת ישראל במזרח התיכון הם בסיס לחיזוקו של שיתוף הפעולה בין ישראל לארצות הברית.

■ **המלצה 1:** יש לחתור לחתימה על הסכם יחסים מיוחדים מעודכן בין ישראל לארצות הברית אשר יכלול ברית בתחום החדשנות הטכנולוגית, שיתוף פעולה במקרה של אסונות טבע ומגפות ושיתופי פעולה בתחומים אזוריים.

שיתופי פעולה אזוריים

קידום הכלכלה האזורית

הנושא הבווער ביותר במזרח התיכון כיום הוא תעסוקה וצמיחה כלכלית. בפני ישראל ובפני שכנותיה ניצבת הזדמנות ליצור אזור כלכלי שיספק מקומות עבודה, יקדם הסתמכות עצמית ויאפשר לנצל את היתרונות היחסיים של כל מדינה. האזור הזה אמור לכלול את מצרים, את ירדן ואת הרשות הפלסטינית וכן את יוון ואת קפריסין. הוא יהיה פתוח גם להצטרפות של מדינות נוספות באזור. במסגרת הסכם כלכלי אזורי יש לבחון שיתופי פעולה, בין היתר, בתחומי הבריאות, התיירות, האנרגיה, המים, החקלאות, התעשייה, החדשנות וההייטק. יתרה מכך, משבר הקורונה והמשבר האזורי הכלכלי שיצרה הם הזדמנות להסדיר את שיתופי הפעולה בין ישראל לבין מדינות באזור ולגבש אסטרטגיה אזורית סדורה שתקדם את האינטרסים הלאומיים של ישראל באזור בשגרה ובעיתות חירום.

■ **המלצה 1:** יש לקדם משא ומתן ישראלי-פלסטיני במקביל למאמץ להשיג הסכם אזורי לשילוב הכלכלות של ישראל, של מצרים, של ירדן, של הרשות הפלסטינית וכן של יוון ושל קפריסין.

■ **המלצה 2:** יש להקים גוף מתכלל לגיבוש אסטרטגיה ולניהול המערך לשיתופי פעולה אזוריים.

כלכלה

מיצוב הכלכלה וקביעת יעדים פיסקליים

יש לגבש שינויים מבניים שייצבו את הכלכלה בעקבות המשבר.

- **המלצה 1:** יש לנקוט מדיניות תקציבית אחראית כך שהחל משנת 2022 תחל הממשלה במהלך להפחתה הדרגתית של הגירעון במטרה לחזור ליחס חוב תוצר של 60% בתוך 8 שנים. את התוואי להפחתת הגירעון ואת הצעדים הפיסקליים הדרושים להשגת היעדים האלה הן בצד ההוצאה (בין היתר, התייעלות בתקציב השכר למגזר הציבורי) והן בצד ההכנסה (ביטולי פטורים ממס) יש לחוקק כבר עתה.
- **המלצה 2:** יש להפחית את שיעור ההון השחור בכלכלה באמצעות הפחתת השימוש במזומן – עד כדי ביטולו המלא ומעבר להלך דיגיטלי מלא.

הגברת הצמיחה באמצעות שילוב אוכלוסיות במשק

לא כל מגזרי האוכלוסייה בישראל משתתפים במידה מלאה ובפריון גבוה בשוק העבודה, ומשבר הקורונה האיץ את הצורך לשלבם. לשילוב האוכלוסיות האלה יש פוטנציאל ניכר להגברת הצמיחה וכמו כן יתרום לשילובם בחברה. הכשרה לשירות אזרחי לכול (שצוין לעיל) יכולה להיות כלי לשילוב בתעשייה.

- **המלצה:** יש לאמץ מדיניות לשילוב חרדים וערבים אזרחי ישראל בשוק התעסוקה, להגביר את תעסוקת הנשים ולהפחית פערים מגדריים בשכר – בין היתר באמצעות תמריצים ללימודי ליבה, באמצעות לימודי עברית ואנגלית מהגיל הרך וכן באמצעות תוכניות לשילוב באוניברסיטאות ובאמצעות מערכות הסעת המונים למרכזי הערים הגדולות.

שינוי המבנה השלטוני

העלויות הכרוכות במבנה השלטון המקומי המבוזר בישראל הן גבוהות מאוד, ותרומת המבנה הזה לאי-השוויון היא רבה. קידום רובד שלטוני חדש, אזורי, יאפשר ניהול אזורי שיביא לשיפור ההישגים בחינוך ברשויות הקטנות ויביא לפיתוח כלכלי ותעסוקתי. שלטון אזורי יהיה רובד שלטוני חדש שיש בו יתרונות להתמודדות גם עם מגפה עתידית ועם מקרי חירום אחרים.

■ **המלצה 1:** יש להקים רובד אזורי נוסף שיאגד רשויות מקומיות ואשר יהיה בעל סמכויות בתחום החינוך, התכנון והפיתוח הכלכלי – סמכויות שתעבורנה מהממשלה המרכזית מחד, ומהרשויות החברות ברובד החדש, מאידך.

■ **המלצה 2:** יש להקים רשויות מטרופוליניות לתחבורה אשר תקבלנה את מלוא הסמכויות הסטטוטוריות לתכנון, לביצוע ולהפעלה בתחום התחבורה וישומו דגש על מערכות להסעת המונים.

טכנולוגיה

חיזוק תעשיות וטכנולוגיות חדשניות

מגפת הקורונה הדגישה את חשיבותה של התעשייה המקומית. נוסף על כך, המשבר הצריך הזדמנויות בכמה תחומים שבהם ישראל חזקה ובעלת יתרון יחסי בזירה הגלובלית – תחומים שחיזוקם עשוי להגביר צמיחה. מדובר, בין היתר, בתחומים הבאים: אגרו־טק ופוד־טק, אנרגיה מתחדשת, אבטחת מידע, בריאות דיגיטלית, טכנולוגיית עבודה מרחוק, טכנולוגיות שילוח וטכנולוגיות ללימוד מרחוק.

■ **המלצה:** ליזום שיתוף פעולה ממשלתי־פרטי עם התעשיות האלה כדי לייצר סביבה רגולטיבית מפרה ולעודד השקעה ממשלתית בפיתוח ובמחקר בתחומים מוגדרים מועדפים.

הבטחתו של מאגר כוח אדם טכנולוגי ל־20–30 השנים הקרובות

שוק ההייטק בישראל חווה בשנים האחרונות מחסור בכוח אדם טכנולוגי. סביר להניח שהמחסור הזה אף יגדל עם הגידול בצרכים ובהזדמנויות הטכנולוגיות.

■ **המלצה 1:** יש להבטיח מאגר של כוח אדם טכנולוגי באמצעות חינוך טכנולוגי בבת הספר ומתן הכשרה לאוכלוסיות מוחלשות.

■ **המלצה 2:** יש למפות את מגמות העתיד וכן את החוזקות ואת החולשות של השוק הישראלי ולהקצות משאבים להכשרה רלוונטית ולמינוף החוזקות.

שיפור היכולות לעבודה מרחוק ולמתן שירותים מקוונים

עבודה מרחוק וצריכת מוצרים ושירותים באופן מקוון יישארו רלוונטיים לחיי היום-יום ולחיי העבודה גם בחלוף המשבר, ולכן תידרשנה תשתיות טובות יותר לטכנולוגיות מתקדמות ובהן טכנולוגיות של חוויית משתמש.

■ **המלצה 1:** יש להשקיע בתשתיות תקשורת מתקדמות.

■ **המלצה 2:** יש לדחוף משרדים ממשלתיים ובתי ספר לאמץ טכנולוגיות ושיטות לעבודה מרחוק ולמתן שירותים מקוונים למוסדות האלה.

■ **המלצה 3:** יש לעודד הקמת מתחמי עבודה קהילתיים ביישובים שיאפשרו עבודה מרחוק, קרוב לבית.

רפואה

איחוד מידע רפואי לקידום פתרונות טכנולוגיים

ישראל היא מהמתקדמות בעולם בהטמעת תיק רפואי אלקטרוני, אך יש עוד כברת דרך עד ליצירת תיק רפואי אחוד לקהילה, לבתי החולים ולבתי המרקחת. תיק רפואי אחוד לכל הגורמים האלה יאפשר טיפול מרחוק בשגרה ובחירום וכן ייצר מידע אמין שישמש את מקבלי ההחלטות בעת התפרצות מגפה.

■ **המלצה 1:** יש להסדיר רגולטורית תיק רפואי אחוד ולעודד פיתוח של טכנולוגיות שיתנו מענה ל־interoperability.

■ **המלצה 2:** יש לפתח כלים וטכנולוגיות לזיהוי "אזורים חמים" ולניבוי התלקחות של מגפות שישמשו את מקבלי ההחלטות בעת התפרצות מגפה.

שדרוג של רפואת המעבדות

מהניסיון שהצטבר עד כה עולה שעבודת המעבדות היא צוואר הבקבוק שמעכב קבלת מידע בזמן אמת. יש לפתח תשתיות מעבדתיות מקבילות שיהיו זמינות לגיוס בשעת חירום.

■ **המלצה 1:** יש לתכנן ולהטמיע שימוש במערכות רובוטיות במעבדות.

■ **המלצה 2:** יש להכשיר בימות שגרה מעבדות אקדמיות ולקבוע נוהל לגיוסן בעיתות חירום.

- **המלצה 3:** יש לתכנן מראש – בהתבסס על "תורת לחימה" אפידמיולוגית ומתמטית – את האפשרות לאיגוד (pooling) דגימות.

שיפור שירותי האשפוז

מצוקת האשפוז (שקיימת גם בעיתות שגרה) עלולה הייתה בשיאו של משבר הקורונה להכביד על יכולת הטיפול ולכן חייבה לנקוט צעדים שנועדו להשטיח את עקומת התחלואה, אך גבו מחיר כלכלי וחברתי ניכר. יש לשפר את מערך האשפוז כדי לאפשר התמודדות טובה יותר עם היקפים גדולים של תחלואה בימי שגרה ובעיתות חירום.

- **המלצה 1:** יש להשלים חוסרים בתחום של מיטות אשפוז.
- **המלצה 2:** יש להקים תאגידי אשפוז עצמאיים שסייעו לווסת את צורכי האשפוז בעיתות חירום.
- **המלצה 3:** יש לפתח ולהטמיע אשפוזי בית בעיתות שגרה כדי להרחיב את היקפי האשפוז בעיתות חירום.
- **המלצה 4:** יש לטייב את מהלך האשפוז בזמן מגפה באמצעות פיתוחן של יכולות לנטר חולים ללא מגע אדם.

שדרוג הכשרתו של כוח האדם הרפואי

כשפורצת מגפה עולה ביתר דחיפות סוגיית ההכשרה של כוח האדם הרפואי, ובמיוחד סוגיית ההכשרה בתחומים הקליניים. 60% מכלל הרופאים החדשים בארץ הם בוגרי מוסדות מחוץ לישראל, ובעת מגפה הם אמורים להתווסף לרופאים שהוכשרו בארץ. למוסדות הלימוד בארץ אין אפשרות להשלים את הכשרתם.

- **המלצה 1:** יש לפתח מרכזים לסימולציה רפואית בפקולטות לרפואה שישמשו להכשרה בעיתות שגרה ולתמיכה בלימודים בעיתות חירום.
- **המלצה 2:** יש להכשיר מרכזי בריאות בקהילה שיוכלו לקלוט סטודנטים לרפואה בעיתות חירום.
- **המלצה 3:** יש לפתח תוכן וכלי למידה מרחוק במקצועות הרפואה.

רפואת קהילה מרחוק

השימוש ברפואה מרחוק הואץ במהלך מגפת הקורונה. בה בעת בלטו חולשות הכיסוי הרפואי בקהילות הפגיעות ביותר, במיוחד בתי האבות. כמו כן ניכר היה שקיימת רתיעה בקרב הציבור מלקבל טיפול רפואי שגרתני.

- **המלצה 1:** יש לקבוע נוהל לשיבוץ רופאי קהילה במוקדי הסיכון בעת חירום.
- **המלצה 2:** יש להנגיש מרחוק את התיק הרפואי לנותני השירות.
- **המלצה 3:** יש להטמיע טכנולוגיות לקבלה מרחוק של מדדים פיזיולוגיים וכן טכנולוגיות לניתוח קול ווידאו.

עלייה

תמיכה ביהדות התפוצות ועידוד העלייה

בעקבות משבר הקורונה נצפתה עלייה מדאיגה בביטויי האנטישמיות והאלימות כלפי יהודים באירופה ובארצות הברית. במקביל, יהודים במדינות רבות נחשפו לכשלים בתפקודן של מערכות הבריאות במדינותיהם. במקרים מסוימים (בעיקר בארצות הברית) עלות הטיפולים הרפואיים גבוהה מאוד. לעומת זאת, מדינת ישראל ומערכת הבריאות שלה מתמודדות היטב באופן יחסי עם המגפה. העובדה הזאת, לצד גורמים נוספים, עשויה להגביר מוכנות של יהודים לעלות לישראל.

את התובנות, את ההמלצות ואת הרעיונות המפורטים במסמך זה ניתן לקדם במסגרת תוכנית רחבה או חלקית. המאמרים השונים מונחים לפתחו של כל גורם שיראה לנכון לעשות בהם שימוש, קרי לנצל הזדמנויות לביצור הביטחון הלאומי – הזדמנויות שזימן לישראל משבר הקורונה, לצד המכות שהוא הנחית על היבטים חשובים של הביטחון ושל החוסן הלאומי.

- **המלצה 1:** יש לחדש את המאמצים לעידוד עלייה ולהחזרת ישראלים יורדים; יש לשפר את קליטת העולים והישראלים החוזרים.
- **המלצה 2:** יש להקצות משאבים לתמיכה בקהילות יהודיות בתפוצות הן למאבק במגפת הקורונה והן למאבק באנטישמיות.

.א

הזדמנויות בביטחון

רא"ל (מיל') גדי איזנקוט

פריצת האיום הביולוגי (מגפת הקורונה) על רקע שינויים גלובליים, אזוריים, כלכליים, חברתיים וטכנולוגיים ועל רקע השתנות האיומים על מדינת ישראל יוצרת אתגרים גדולים, הזדמנויות ולצידם סיכונים המחייבים שינויים עמוקים לחיזוק הביטחון הלאומי של ישראל.

מטרת המסמך

לסקור את המגמות המרכזיות המשפיעות על ביטחון ישראל ואת ההזדמנויות העולות מהן ולתת לממשלה החדשה המלצות המבוססות על המגמות ועל ההזדמנויות האלה.

מגמות

שינוי ביחסים בין הצבא לחברה

מגפת הקורונה הוכיחה כי חוסן החברה הישראלית על כל גווניה הכרחי להתמודדות עם משברים לאומיים. בפעם הראשונה בהיסטוריה של ישראל נמצאה המדינה במשבר לאומי שאינו מלחמה ואשר במאבק בו השתתפו כל ארבעת השבטים המרכיבים אותה. אלה פועלים יחד כדי להתגבר על המשבר הזה. צה"ל לקח על עצמו תפקיד מרכזי בסיוע למגזרים החרדי והערבי. הסיוע הזה יכול לבשר על שינוי באופן שבו תופסות הקהילות האלה את צה"ל.

המשבר הכלכלי בישראל

מגפת הקורונה חוללה, בין היתר, משבר כלכלי קשה בעולם כולו ובכלל זה בישראל. יותר ויותר משאבים מוזרמים להתמודדות עם המשבר ולהצלת הכלכלה. סביר להניח שבתקציב שיאושר בעקבות המשבר יוקצו משאבים רבים למערכת הבריאות, לחינוך ולרווחה וגם לתמיכה נוספת בעסקים. כתוצאה מכך צפוי תקציב הביטחון לקטון. לכך יכולות להיות השפעות רבות על המערכות הביטחוניות ובכלל זה על בניין הכוח ועל אופן ההפעלה שלו.

רא"ל (מיל') גדי איזנקוט היה הרמטכ"ל ה-21 של מדינת ישראל. קודם לכן היה מפקד חטיבת גולני, המזכיר הצבאי של ראשי הממשלה אהוד ברק ואריאל שרון, מפקד עוצבת נתיב האש, מפקד אוגדת איו"ש, ראש אגף המבצעים, מפקד פיקוד הצפון וסגן הרמטכ"ל. כיום הוא עמית מחקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) ויושב ראש יד בן גוריון.

היחסים בין ישראל לפלסטינים

אף שמהבחינה הבריאותית הייתה עד כה פגיעת הקורונה בפלסטינים מינורית למדי, הרי אנו עומדים בפני מצב בעייתי בכל הנוגע לכלכלה הפלסטינית. זו נפגעה מהמשבר וצפויה להמשיך ולהידרדר: הופסקה יציאת פועלים לישראל, התיירות פסקה, ונעצרו כל התעשיות הנשענות על יצוא. הפגיעה בכלכלה הפלסטינית היא דרמטית ועלולה להגיע לירידה של עשרות אחוזים בתל"ג הפלסטיני. משמעות הדבר היא פגיעה באחד הגורמים המרכזיים שתרמו ליציבות ולרגיעה היחסית ביהודה ושומרון בעשור האחרון. בה בעת הסגר שהוטל במהלך משבר הקורונה המחיש עד כמה סקטור הבנייה (ובמידה פחותה סקטור החקלאות) בישראל תלויים בכוח העבודה הפלסטיני.

מנגד, מגפת הקורונה הבהירה שיש לישראל ולפלסטינים יכולת לעבוד יחד במאבק משותף שאינו במישור הלאומי. עד להפסקת התיאום בין הפלסטינים לישראל באמצע חודש מאי 2020 פעלה ישראל בתיאום מרשים גם מול הרשות הפלסטינית וגם מול החמאס בעזה – מה שהוכיח כי כשגורם חיצוני מסכן את שני הצדדים ביכולתם להתגייס יחד לקידום אינטרסים משותפים.

התכנסות פנימה

מדינות העולם בכלל ומדינות האזור בפרט עסוקות מאוד בענייני פנים ועתידות להיפגע מהמשבר הכלכלי שלא ייגמר בקרוב, וזה נותן לישראל חופש פעולה יחסי. באופן כללי יש למדינות האזור פחות תיאבון ליזום צעדים אגרסיביים ולוחמניים נגד ישראל. זוהי מגמה רחבה שייתכן כי תתרום ליציבות.

התחרות והמתחות הגלובלית בין סין לארצות הברית

השיח בין ישראל לסין מעוצב על פי מדיניות האיסורים שמכתיבה ארצות הברית. יש לשנות את השיח לחיובי: כדי לשפר את עמדתה בזירה הבינלאומית – ובמיוחד מול סין – סביר להניח שארצות הברית תחפש קואליציה טכנולוגית חדשנית, ולישראל יש הרבה מה להציע בתחום הזה.

היחלשות הציר השיעי

הקורונה האיצה את היחלשות הציר השיעי, החל מאיראן וסוריה, עבור דרך לבנון וכלה בשלוחיה של איראן: חזבאללה, המיליציות השיעיות בעיראק וכדומה. ייתכן שהיחלשות הזאת יכולה להביא לדעיכה מסוימת בעימות של הגורמים האלה עם ישראל.

איראן. השילוב של הסנקציות האמריקאיות ושל היקף התחלואה בקורונה בתחומה החרף מאוד את מצבה הכלכלי. אין זה סביר להניח שהשלטון באיראן יקרוס בעקבות המשבר, אך צפויה הפחתה מסוימת במשאבים שהיא משקיעה בהתבססות באזור ובתמיכה בשלוחיה.

לבנון. משבר הקורונה היכה בלבנון בשעה שהיא כבר הייתה בעיצומו של משבר כלכלי ממושך. מצבה צפוי להידרדר עוד יותר אם ייפגע סיוע החוץ שהיא מקבלת.

סוריה. הקורונה הגיעה לסוריה לאחר שנים של מלחמת אזרחים עקובה מדם שהחריבה אזורים נרחבים במדינה וגרמה לבריחה של מיליוני תושבים. איראן ממשיכה במאמציה להתבסס במדינה, וקבוצות ג'יהאדיסטיות צוברות בה מחדש ביטחון.

התערערתו של שוק האנרגיה העולמי

ירידת מחירי הנפט והידרדרותו של שוק האנרגיה פגעו באופן משמעותי במדינות שלהן השפעה מרכזית באזור כמו ערב הסעודית ורוסיה. ייתכן שנפגעה גם יכולתן לנקוט צעדים בזירה.

הזדמנויות

שדרוג היחסים בין ישראל לארצות הברית

משבר הקורונה והתחרות הגוברת בין ארצות הברית לסין יוצרים לישראל הזדמנויות – בין היתר לשדרוג של שיתוף הפעולה עם ארצות הברית. שיתוף פעולה כזה יכול להיות במסגרת הסכם חדש ליחסים מיוחדים – הסכם המעדכן ומרחיב את ההסכם האחרון שנחתם ב־2012. במסגרת ההסכם הזה יכרתו ארצות הברית וישראל ברית בתחום החדשנות הטכנולוגית, וזו תמלא את הצורך של ישראל בהשקעות ובתמיכה של סין. יש להרחיב את ההסכם כך שיכלול שיתופי פעולה במקרה של אסונות טבע ושל מגפות, וכן יש לשאוף לכך שייכללו בו שיתופי פעולה אזוריים. כמו כן יש לשאוף לכך שההסכם בין ישראל לארצות הברית יכלול חזרה לרעיון של Middle East Strategic Alliance עם המדינות הסוניות המתונות כדי להתמודד עם איראן ועם קבוצות ג'יהאדיסטיות.

הגברת הסולידריות בחברה הישראלית

הסכנה הטמונה בנגיף הקורונה חיברה יחדיו את חלקי החברה בישראל וחשפה את יכולתה לנהל שיח עמוק, לקיים ערבות הדדית ולהירתם לפעולות למען הכלל. השאלה היא אם יהיה בכך כדי לקדם רעיונות כמו שירות לאומי לכול והתגייסות משותפת להתגברות על משברים ועל אסונות.

חיזוק הדימוי של היות צה"ל צבא העם

הפגיעה הרב־מערכתית שפגע נגיף הקורונה בישראל (בבריאות, בכלכלה, בחברה וכדומה) הייתה הזדמנות ליצירת שיח עמוק ולערבות הדדית בין כל חלקי החברה הישראלית (יהודים, ערבים, חילונים, דתיים), להקטנת הפערים ולמיתון השסעים ביניהם. יתר על כן, מעורבותו של צה"ל בארגון הקהילה בעת משבר הקורונה יצרה הזדמנות לשיפור תדמיתו בקרב

החברה החרדית, שיחסה לצבא במהלך משבר הקורונה היה בסך הכול חיובי. נוסף על כך פתח המשבר צוהר גם לשיפורה של מערכת היחסים בין צה"ל והמשטרה לבין המגזר הערבי.

מינוף חופש הפעולה הישראלי

בתקופת הקורונה גדל לא רק חופש הפעולה הצבאי של ישראל לפעול במרחב, אלא גם חופש הפעולה המדיני. במהלך התקופה הזאת הסדרים שלא היו מקובלים על הציבור לפני כן הפכו להיות רלוונטיים.

ניצול חולשתו של הציר השיעי

היחלשות הארגונים והמדינות שבציר השיעי טומנת בחובה כמה הזדמנויות לישראל.

סוריה. נוצרה הזדמנות להשגת הסכם בין מדינות בעלות אינטרס משותף בסוריה שיביא לדחיקת האיראנים מסוריה ומעיראק.

לבנון/חזבאללה. הצורך הדחוף של לבנון בסיוע כלכלי יוצר הזדמנות להשפעה ישראלית על הגורמים המסייעים לה כלכלית. משבר הקורונה הוכיח כי אפשר להגיע לשיתופי פעולה גם עם אויבים מרים ("מתחת לרדאר"), ונראה כי יש לישראל וללבנון אינטרס משותף להגיע להסדרים תמורת הטבות כלכליות ומדיניות. אשר לצבא לבנון – על ישראל לקדם מדיניות שמבחינה בין תומכי טרור לבין מי שיכולים להיות שותפים ולעודד את אלה האחרונים.

למידה מההתארגנות של מערכת הביטחון הלאומי

השתנות האיומים והעובדה שייתכנו בעתיד מקרי אסון נוספים מחייבות לעשות שינויים והתאמות על סמך לקחים שהופקו מאירוע הקורונה ובהם הצורך בארגון מחדש של המענה המדינתי. המגפה חשפה פערים בעבודתו של מערך הביטחון הלאומי של ישראל בעיתות חירום ויצרה הזדמנות לשינוי עמוק באמצעות ארגון מחדש של מערכת הביטחון הלאומי. ארגון מחדש שכזה מחייב מחשבה חדשה והנהגת שינויים משמעותיים מאוד בתחומי האחריות, השליטה והניהול. יש להקים גוף מנהל הכפוף במצבי חירום לוועדה לענייני ביטחון לאומי שיגבש את המענה להתפרצות של מגפה נוספת או לכל אסון לאומי אחר.

המלצות

- **יש להסדיר את מסמכי היסוד של מדינת ישראל.** לישראל אין כיום מסמכי יסוד בתחום הביטחון הלאומי. לכן:
 - א. יש לפרסם תפיסת ביטחון לאומי סודית/גלויה שתכלול מיפוי רחב של כל הסכנות הנשקפות למדינה – גם אלה שאינן ביטחוניות.
 - ב. יש לגבש מדיניות של ביטחון לאומי.
 - ג. יש לגבש אסטרטגיה לכל אחת מהמערכות הלאומיות העיקריות.
- **חיזוק החוסן החברתי-לאומי:** יש לחזק את החוסן החברתי ואת הסולידריות של החברה הישראלית על כל גווניה כדי להקטין את הפערים ולמתן את השסעים בין חלקי החברה. החוסן החברתי והסולידריות החברתית הם גורמי יסוד שמוזכרים לכל אורך המסמך הזה. חוסן חברתי וסולידריות ניתן להשיג – בין היתר – באמצעות חינוך, בריאות, כלכלה וטכנולוגיה, אך גם בתחום הביטחון יש כמה צעדים שעל הממשלה לנקוט:
 - א. **על צה"ל להישאר צבא העם.** יש להתאים את צה"ל לאתגרי העתיד באמצעות יצירתם של מסלולי שירות מגוונים, מתגמלים ומוקירים יותר, אך במקביל יש גם לשמר את האתוס של צבא העם שייעודו להגן על המדינה, להבטיח את קיומה ולנצח בכל מלחמה.
 - ב. **מודל של שירות לאומי/אזרחי/ממלכתי לכול.** יש לאמץ את העיקרון שלפיו על כל חלקי האוכלוסייה להיות שותפים לחובות ולזכויות. לצה"ל תהיה הזכות לבחור את מי לגייס, וכל מי שיקבלו פטור לא רפואי משירות צבאי (למשל חרדים וערבים) יגויסו לשירות אזרחי במשטרה, במכבי האש, במגן דוד אדום, בבתי החולים, במערכת החינוך וכדומה. כך כל שבטי החברה יתרמו יחד לחברה הישראלית וירגישו חלק מהחברה הישראלית – כל שבט לפי עקרונותיו וערכיו.
 - ג. **עתודה לאומית.** גם אם לא יאומץ מודל של גיוס לכול (לצבא או לשירות לאומי/אזרחי/ממלכתי) תהיה חובה על כל בן 18 לקבל הכשרה בסיסית לעתודה. זו תופעל במקרי קיצון כמו אסון לאומי.
- **ארגון מחדש של מערכת הביטחון הלאומי:** ארגון מחדש שכזה צריך להיעשות לפי הקווים המנחים הבאים:
 - א. יש להגדיר מחדש את אחריות הארגונים: משרד הביטחון (לרבות צה"ל), פיקוד העורף ורשות החירום הלאומית), המשרד לביטחון פנים, השב"כ, המוסד, משטרת ישראל, מגן דוד אדום.
 - ב. יש להגדיר את הפיקוד ואת השליטה בעת מעבר משגרה לחירום לאומי.
 - ג. יש להקים משמר לאומי להגנת העורף בעיתות חירום. החיכוכים בין משרדי הממשלה וגופי ביטחון בעיצומה של מגפת הקורונה וכן אי-הפעלתה של רשות החירום הלאומית (רח"ל) מחייבים בחינה עמוקה. בין היתר היו ויכוחים מרים

בנוגע להפעלת הצבא לאכיפת הסגר בערים מוכות קורונה. אחת המסקנות צריכה להיות שיש לבנות משמר לאומי להגנת העורף בעיתות חירום בפיקודו של המשרד לביטחון פנים.

■ **תקציב הביטחון ותוכנית רב־שנתית (תר"ש) מעודכנת:** עקב הקיצוץ הצפוי בתקציב הביטחון על מערכת הביטחון לבחון כבר עכשיו פרויקטים שמימונם נמצא בסכנה ולעצור אותם מיד כדי למנוע את "אפקט העלות השקועה" ולפנות בהקדם תקציבים לפרויקטים שיימשכו.

■ **החלשת הציר השיעי:** יש להפעיל לחץ על גורמים עוינים בתיאום עם ארצות הברית ועם רוסיה ובסיוען ולנצל את מרחב הפעולה הישראלי כדי לסכל את המאמץ האיראני לגרעין ולהגמוניה אזורית, במקביל לנקיטת מדיניות תומכת של הפעלת כוח בתיאום עם המחנה הסוני המתון.

■ **חיזוק היחסים המיוחדים עם ארצות הברית:** במקום לחתור לברית הגנה עם ארצות הברית על ישראל לקדם שיפור של הסכם היחסים המיוחדים מ־2012 כך שיכלול את המרכיבים הבאים:

- א. ברית חדשנות טכנולוגית.
- ב. שיתוף פעולה למקרים של אסונות טבע ושל מגפות.
- ג. כינונה של ברית אזורית במתכונת של (MESA) Middle East Strategic Alliance עם המדינות הסוניות המתונות.

סיכום

הקורונה התפרצה במזרח התיכון בעת שהיה בשנתו העשירית של משבר עמוק שבא לידי ביטוי במלחמות אזרחים עקובות מדם, הרס פיזי נרחב, כלכלות מרוסקות ומיליוני עקורים ופליטים. הקורונה רק החרפה את המציאות הקשה הזאת אך גם יצרה הזדמנות לקידום תהליך אזורי לטובת עמי האזור.

מעגלי האיום על מדינת ישראל יתקיימו גם בעתיד הנראה לעין, ואף יש סיכון להידרדרות ביטחונית בכל אחת מהזירות. לכן המחויבות הבסיסית של מערכת הביטחון היא להימצא במוכנות גבוהה לתרחישי הסלמה והידרדרות, אך עם זאת עליה לדעת לנצל את ההזדמנות כדי לקדם יציבות ולהאריך ככל האפשר את תקופת הרגיעה הביטחונית – שהיא אינטרס של כל עמי האזור.

ב.

הזדמנויות בזירה האזורית

רא"ל (מיל') גדי איזנקוט ומור יהלום

מטרת המסמך

- לדון במגמות המרכזיות שנצפו במזרח התיכון בתקופת הקורונה.
- להעריך את ההזדמנויות העולות מהמגמות האלה למדינת ישראל בתחום האזורי.
- להמליץ על אסטרטגיות למינוף ההזדמנויות האלה.

מגמות

מזרח תיכון מקוטב

המזרח התיכון נכנס לתקופת הקורונה כשהוא מצוי בקשיים ובמשברים. מקור המשברים האלה הוא מאבקי כוחות בין המחנות המרכזיים באזור. הראשון והבולט שבהם הוא המאבק בין גוש המדינות הסוניות המתונות לבין איראן והציר השיעי. המאבק הזה בא לידי ביטוי בכמה מוקדים במזרח התיכון ומשפיע על ישראל, על הבריתות שלה באזור ועל ההזדמנויות שעומדות בפניה. במקביל מתרחשים מאבקים נוספים – בין טורקיה לבין גוש מדינות שמובילה ערב הסעודית וכן בין טורקיה לבין המדינות ההלניות בים התיכון: יוון וקפריסין היוונית.

אייציבות ואי־משילות אזורית

כמה מדינות באזור אינן מתפקדות ושרויות במצב מתמשך של אייציבות ושל אי־משילות כמו סוריה, עיראק, לבנון ותימן. בעיית הפליטות אומנם העסיקה את המזרח התיכון הרבה

רא"ל (מיל') גדי איזנקוט היה הרמטכ"ל ה־21 של מדינת ישראל. בעבר שימש כמפקד חטיבת גולני, המזכיר הצבאי של ראשי הממשלה אהוד ברק ואריאל שרון, מפקד עוצבת נתיב האש, מפקד אוגדת איו"ש, ראש אגף המבצעים, מפקד פיקוד הצפון וסגן הרמטכ"ל. כיום הוא עמית מחקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) ויושב ראש יד בן גוריון.

מור יהלום היא מנהלת קשרי ממשל ועוזרת מחקר לרא"ל (מיל') גדי איזנקוט במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) ועמיתת מחקר במכון מיתווים – המכון הישראלי למדיניות חוץ אזורית. בעלת תואר שני במדיניות ציבורית בהתמחות ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת פרינסטון.

לפני הקורונה, אך המשבר הכלכלי בעקבות הקורונה יקשה אף יותר למצוא פתרון למיליוני הפליטים ולהרס שממנו נמלטו.

בעיות כלכליות וירידת מחירי הנפט

מדינות רבות במזרח התיכון היו במצב כלכלי לא פשוט עוד לפני התפרצותה של מגפת הקורונה, והמגפה הרעה עוד יותר את מצבן. הירידה במחירי הנפט, שנבעה ממאבקי כוחות בין ענקיות הנפט רוסיה וסעודיה, הפכה לצניחה של ממש עם פרוץ הקורונה שעצרה את התעופה הבינלאומית והפחיתה בשיעור ניכר את התנועה בים וביבשה. כל מדינות האזור מודאגות מעתידם של מקורות ההכנסה שלהן ושל אזרחיהן. אך למשבר הכלכלי יש יותר מאשר היבט אחד. כך, למשל, נפט זול פוגע בסעודים וברוסים, אך מפחית את הוצאות האנרגיה של עזה, של ירדן ושל מצרים הנמצאות במצב כלכלי קשה מאוד.

קשב עולמי יורד למזרח התיכון

מדינות העולם מתכנסות פנימה כדי להתמודד עם הקשיים ועם האתגרים הרבים שיצר משבר הקורונה. כתוצאה מכך פוחת הקשב שלהן למתרחש במזרח התיכון: הן מפחיתות את מאמציהן למצוא פתרונות מדיניים ומפחיתות את השקעותיהן הכלכליות באזור. המגמה הזאת צפויה לפגוע עוד יותר בכלכלות האזור.

היחלשות הציר השיעי

הקורונה האיצה את היחלשותם של כל המרכיבים שבציר השיעי – החל באיראן ובסוריה, עבור דרך לבנון וכלה בשלוחיה של איראן ובהם חזבאללה והמיליציות השיעיות בעיראק. ייתכן שהיחלשות הזאת יכולה להביא לדעיכה מסוימת בעימות בין הגורמים האלה לבין ישראל.

איראן. עוד לפני משבר הקורונה – שהלם קשות באיראן – הייתה המדינה שרויה במשבר כלכלי עמוק בגלל הסנקציות האמריקאיות. לא יהיה זה סביר להניח שהשלטון באיראן יקרוס בעקבות המשבר, אך צפויה לפחות הפחתה מסוימת במשאבים שהוא משקיע כדי להתבסס באזור וכדי לתמוך בשלוחיו.

לבנון. משבר הקורונה פגע בלבנון בעת שכבר הייתה בעיצומו של משבר כלכלי ופוליטי ממושך, והפיצוץ בנמל ביירות החמיר אף יותר את המצב. מצבה של המדינה עלול להידרדר עוד יותר אם יופסק או יופחת סיוע החוץ שהיא מקבלת.

סוריה. הקורונה הגיעה לסוריה בעת שזו כבר הייתה הרוסה משנים של מלחמת אזרחים עקובה מדם. איראן ממשיכה במאמציה להתבסס שם, וקבוצות ג'יהאדיסטיות שפועלות בה צוברות מחדש ביטחון.

הארגונים הג'האדיסטיים מרימים ראש

הקורונה החלישה את המאבק נגד דאעש ונגד אל-קאעידה ונתנה להם אפשרות להיערך מחדש. באחרונה ניתן לזהות שהארגונים האלה מגבירים את פעילותם במזרח התיכון. ישראל היטיבה לנצל את נוכחותה של המדינה האיסלאמית. מצד אחד, זו לא באמת סיכנה אותה; מצד אחר היא איפשרה לה לחזק את ערכה הביטחוני ובמיוחד את ערכה המודיעיני. אם התחזית נכונה, ויש אכן התגברות בפעילות של שני הארגונים האלה, יש לישראל הזדמנות לחזק עוד יותר את ערכה הביטחוני-מודיעיני, בין היתר בעיני המדינות הסוניות המתונות, ובהן ירדן ומצרים, שהאיום הג'האדיסטי מופנה במידה רבה כלפיהן.

נפיצות בזירה הפלסטינית

כפי שצוין בפרק א, שמוקדש לנושא הביטחוני, הכלכלה הפלסטינית נפגעה ממשבר הקורונה וצפויה להמשיך ולהידרדר, וכתוצאה מכך נפגע גורם מייצב מרכזי שתרם רבות לעיצוב המציאות ביהודה ושומרון בעשור האחרון.

אך בה בעת התברר במהלך משבר הקורונה של ישראל ולפלסטינים יש יכולת לעבוד יחד במאבק משותף שאינו במישור הלאומי. עד להפסקת התיאום בין הפלסטינים לישראל באמצע חודש מאי 2020 פעלה ישראל בתיאום מרשים גם מול הרשות וגם מול החמאס בעזה – מה שהוכיח כי כשמופיע גורם מאיים חיצוני יש לצדדים יכולת לפעול יחד לקידום אינטרסים משותפים.

משמעות הסיפוח

כאמור, מדינות המזרח התיכון ממוקדות כעת בנושאים הכלכליים, ולכן יש לישראל הזדמנויות לקדם שיתופי פעולה איתן. ההזדמנויות האלה עלולות להיעלם או לפחות להצטמצם אם ישראל תנקוט צעדים חד-צדדיים. במקום לעסוק בענייני כלכלה דחופים עלולה ישראל גלות שהנושא הפלסטיני שוב נמצא בראש סדר העדיפויות האזורי וכי העובדה הזאת פוגעת בפוטנציאל לשיתופי פעולה אזוריים.

הזדמנויות

יוזמה לשיתופי פעולה אזוריים

משבר הקורונה והקמת הממשלה ה-35 הם הזדמנות להסדיר את התחום של שיתופי הפעולה האזוריים. כדי שניתן יהיה לנצל את ההזדמנות הזאת יש לראות את הקשרים המגוונים עם המדינות השונות בראייה כוללת שתאפשר לישראל לגבש אסטרטגיה אזורית סדורה וברורה. תכלול התחום הזה יגביר את התיאום בין גורמי הממשל השונים ויביא לנקיטת מדיניות ממשלתית אחידה – מה שיאפשר בניית אמון ותהליכים ארוכי טווח עם מדינות האזור.

בריאות

שיתופי פעולה בתחום הבריאות הם מובנים מאליהם. הצורך בהם נולד בעקבות המגפה, ויש לכולם אינטרס לעסוק בזה. שיתוף ידע ועבודה משותפת בנושאים רפואיים, ובהם ההיערכות לגלים הבאים, רלוונטיים לכל מדינות האזור, ויש לאפשר לכולן להשתתף בהם. זוהי הזדמנות להקים פרויקטים משותפים – המבוססים על שיתוף ידע ועל סיוע הדדי – שיחרגו מתחום הרפואה והמגפות ויכללו גם התמודדות עם אסונות טבע ועם משברים נוספים.

קידום הכלכלה האזורית

הנושא הבווער ביותר במזרח התיכון הוא תעסוקה וצמיחה כלכלית. ישנה הזדמנות לישראל ולשכנותיה ליצור אזור כלכלי שיספק מקומות עבודה, יסתמך על עצמו וייהנה מהיתרונות היחסיים של כל מדינה. שיתוף פעולה כלכלי אזורי, במיוחד עם מצרים, עם ירדן ועם הרשות הפלסטינית – כמו גם עם יוון ועם קפריסין – ישפר את יכולת ההסתמכות העצמית, וכך, במקרה של משבר עתידי, יהיה קל יותר לייבא ממדינות שכנות מאשר, לדוגמה, מסין (במיוחד במשבר שבו התחבורה האווירית נעצרת). נוסף על כך, אזורי תעשייה משותפים בפורמט ה-QIZ יפתחו אפשרויות יצוא לארצות הברית (באמצעות הסכמי סחר חופשי) ולמפרץ (באמצעות נתיבים חדשים).

במסגרת הסכם כלכלי אזורי יש לבחון שיתופי פעולה בתחומים הבאים:

- **תיירות.** באופן יחסי, במזרח התיכון לא הייתה הידבקות מסיבית במחלת הקורונה. יש עניין אזורי להחזיר את התיירות כדי להחיות את הכלכלה, ובמקביל גורמי תיירות בינלאומיים מחפשים יעדים בטוחים ללקוחותיהם. יש לישראל הזדמנות להוביל שיתוף פעולה בתחום התיירות שיכלול את המדינות הקרובות.
- **אנרגיה.** בכל הנוגע לנפט, אין לישראל הרבה יכולת להשפיע על השוק הגלובלי או על השוק האזורי, אך יש לה בהחלט הזדמנויות בתחום הגז. ישראל יכולה לבוא לקראת ירדן ולהוזיל לה את הגז כדי להציל את עסקת הגז איתה שעלולה להתבטל בשל ההתנגדות שהיא מעוררת ברחוב ובפרלמנט. ישראל החלה בתחילת 2020 לייצא גז למצרים, ועתה ביכולתה להתמקד בהנזלת הגז ובייצואו לאירופה דרך מצרים – מה שיהפוך את מצרים למוקד אנרגיה אזורי ובה בעת יניב לישראל הכנסות.
- שיתוף פעולה כלכלי בתחום האנרגיה יאפשר לישראל לרכוש חשמל סולארי בירדן שיהיה זול במיוחד. למחירו הנמוך יהיו שתי סיבות: ראשית, כי חשמל סולארי זול יותר מחשמל המופק מדלק פוסילי; שנית, כי כל מה שמוצר בירדן זול יותר ממה שמוצר בישראל.
- **מים.** שיתופי פעולה רלוונטיים בתחום המים ניתן לקדם בעיקר עם ירדן ועם הרשות הפלסטינית. יש הזדמנות להחיות את פרויקט "המוביל הצפוני" שעל פי התוכנית יוביל מים תיכון מותפלים לירדן ולרשות הפלסטינית. את הפרויקט יש קודם כול לאשר בישראל כדי שניתן יהיה לקדם אותו במגעים עם הירדנים. מדובר בפרויקט גדול מאוד

שיש לו השלכות מדיניות ארוכות טווח. אם יתממש הוא יוכל לסייע לקידום החקלאות בירדן ולהחיות את הרעיון של שיתוף פעולה כלכלי אזורי.

■ **חקלאות.** העברת מים לירדן יכולה להפוך אותה למעין אסם תבואה אזורי. ישראל תוכל לתרום ידע וטכנולוגיה וליהנות מתוצרים זולים יותר.

■ **חדשנות והייטק.** פיתוח ההייטק במדינות השכנות יסייע להן להאיץ את התפתחותן של מעמד ביניים משמעותי בתחומיהן.

■ **סיוע בקבלת מימון.** ישראל יכולה להיות גורם המעודד גופים בינלאומיים לחדש את הסיוע שלהם למדינות האזור – בתנאים מסוימים.

■ **היחלשות הציר השיעי מאפשרת לנקוט יוזמות.** החולשה של איראן פותחת את הדלת למשא ומתן מעמדת יתרון. ישראל יכולה להיות פעילה יותר ולהביא לכך שאם יהיה הסכם גרעין חדש, הוא יהיה שונה מהקודם ויתאים יותר לצרכים האסטרטגיים של ישראל.

הזדמנויות מול מדינות מפתח באזור

לבנון

בתנאים הנוכחיים לא יכולה ישראל לפתח שיתוף פעולה קלאסי עם לבנון. אולם המציאות בלבנון קשה מאוד, ורצונם של הלבנונים לקבל כסף מקרן המטבע, שנמצאת בשליטת ארצות הברית, יוצר הזדמנות לישראל להשפיע על תנאי הסיוע. ישראל יכולה להשפיע על מדיניות המערב ללכת לקראת לבנון ולסייע לה כלכלית – בהתניות הנדרשות כדי שהכסף לא יגיע לידי חזבאללה.

הזדמנות נוספת מול לבנון תיתכן אם מחירי הנפט יעלו, ותעלה כדאיות ההשקעה בקידוחים בחופי לבנון – מה שצפוי להעלות שוב לסדר היום את הסכסוך בין ישראל ללבנון על תוואי הגבול הימי. במקרה כזה תוכל ישראל ליזום מהלך עקיף להסדרת הגבול הימי. מהלך כזה ייטיב גם עם לבנון שכן הוא יאפשר לה לנצל גם את משאבי הגז שבמים הכלכליים שלה.

מצרים

הקורונה, האחים המוסלמים, טורקיה ואתיופיה הם כרגע בעיני מצרים האויבים המרכזיים שלה, וחשוב שישראל תדע לנצל את תקופת הרוגע ביחסים כדי לקדם שיתופי פעולה שיניבו תמורות לשני הצדדים. היו התבטאויות בתקשורת ובקרב אנשי דת במצרים שנגיף הקורונה אינו מבדיל בין דתות, תרבויות ומדינות ושהוא מאחד את כולם למאבק נגדו. יש במצרים גם שיח על הצורך להישען על מדינות קרובות גיאוגרפית או אידיאולוגית (במיוחד מדובר במדינות הסוניות המתונות ובכמה מדינות באפריקה). ייתכן שהשיח הזה נובע מהצורך של מצרים בסיוע מבחוץ, ובכל מקרה הוא מאפשר יותר מקום וגמישות לשיתוף פעולה עם ישראל.

יתר על כן, במצרים אומרים כי ייתכן שלאחר המשבר תייבא ארצות הברית פחות מסין. אם זה אכן יקרה, רואה בכך מצרים הזדמנות כדי להיכנס לריק הזה ולייצא – באמצעות ה-QIZ – סחורות פטורות ממכס. כדי לממש את ההזדמנות הזאת יהיה על מצרים להרחיב את שיתוף הפעולה שלה עם ישראל, שכן היא תלויה בה כדי לממש את הסכם ה-QIZ. לבסוף, הסייע הבינלאומי למצרים מקרן המטבע הבינלאומית בסך 2.7 מיליארד דולר מוטל בספק. באמצעות ארצות הברית יכולה ישראל לקדם את המשך התמיכה במצרים, וזאת בתנאי שהכספים יועברו להתמודדות עם המשבר הכלכלי ולא, למשל, להתחמשות.

טורקיה

מתיחות רבה שוררת כיום בין טורקיה לבין כמה גורמים באזור, שאליהם יכולה ישראל לחבור. ראשית, שוררת מתיחות במזרח הים התיכון בין טורקיה לבין יוון, קפריסין ואיחוד האמירויות עקב הקידוחים שעושה טורקיה בחיפושיה אחרי מקורות אנרגיה. המתיחות הזאת מייצרת הזדמנות לישראל לחזק ולשדרג את שיתוף הפעולה שלה עם יוון ועם קפריסין היוונית. עם זאת יש להקפיד שמדובר יהיה בשיתוף פעולה חיובי, למשל בנושאי תיירות וסביבה, ופחות בשיתוף פעולה שהוא אנטי-טורקי במהותו. מתיחות נוספת ששוררת היא בין הגוש שמובילה טורקיה לבין הגוש של ערב הסעודית. הסיבה למתיחות הזאת: תמיכת טורקיה באחים המוסלמים. גם את המתיחות הזאת יכולה ישראל לנצל לקידום האינטרסים שלה – למשל כדי לחזק את יחסיה עם מצרים ועם נסיכויות המפרץ. לבסוף, חלה הרעה ביחסים של טורקיה עם רוסיה בסוריה עקב החלטת טורקיה לדחות את ההפעלה של טילי ה-S-400 שרכשה מרוסיה ועקב האפשרות שתחודש המערכה באידליב. ההתרחקות מרוסיה יכולה להיות מנוף לכניסה אמריקאית לזירה או לשיתוף פעולה של ארצות הברית עם רוסיה.

המלצות

- **קידום משא ומתן ישראלי-פלסטיני וקידום הסכם כלכלי אזורי.** יש לקדם משא ומתן ישראלי-פלסטיני במקביל למאמץ להשיג הסכם אזורי לשילוב כלכלת ישראל עם כלכלות מצרים, ירדן, הרשות הפלסטינית וכן יוון וקפריסין – במיוחד בתחומי המים, הגז, החקלאות, התיירות והתעשייה.
- **יצירת גוף מתכלל לשיתופי פעולה אזוריים.** יש להסמיך גוף לאומי אחד אחראי שיתכלל את הקשרים עם מדינות במזרח התיכון ויתווה אסטרטגיה לאומית לקידום שיתופי פעולה אזוריים.
- **קידום בריתות ושיתופי פעולה אזוריים למקרי חירום ובהם אסונות טבע.** יש לחתור להיערכות אזורית למתן סיוע הדדי במקרה של אסון טבע.
- **קידום הסכמי שלום ושכנות טובה.** יש לחזק ולהעמיק את הסכמי השלום עם מצרים ועם ירדן.
- **יש להרחיב את העומק האסטרטגי של ישראל באמצעות העמקתם של שיתופי הפעולה האזוריים עם יוון ועם קפריסין ובאמצעות ניצול הזדמנויות לקידום היחסים עם טורקיה.**
- **יש להפעיל מנגנוני תיאום עם גורמים בינלאומיים** שלהם השפעה על השקעות ועל סיוע כלכלי למדינות האזור.
- **יש להשקיע בהזדמנויות** לשיתופי פעולה אזוריים בחסות גורם בינלאומי או מדינה מערבית. לדוגמה, יש לחתור להרחבת שיתוף הפעולה הצבאי בים התיכון במסגרת נאט"ו – שיתוף פעולה שיכלול גם התמודדות אזורית עם משברים ודיונים בסוגיות מרכזיות שונות כמו תפקיד הצבא במשברים אזרחיים.
- **חיזוק היחסים המיוחדים עם ארצות הברית.** יש לקדם שיפור של הסכם היחסים המיוחדים מ־2012 כך שיכלול תמיכה אמריקאית בברית אזורית ובשיתופי פעולה אזוריים.
- **קידום הפרויקט "מסילות לשלום".** יש להניח רשת מסילות כדי ליצור חיבור יבשתי בין ישראל לבין ירדן ומדינות המפרץ.

ג.

הזדמנויות כלכליות

אמיר לוי, יורם טיץ ומור יהלום

מטרת המאמר

1. לתאר את האתגרים המבניים בכלכלה הישראלית של היום.
2. לדון בהזדמנויות בתחום הכלכלי ולגזור מהן המלצות מדיניות.

אתגרים מבניים

המצב הנתון בישראל כיום מציב כמה אתגרים מבניים שהתמודדות מוצלחת איתם חיונית להצלחת כלכלתה. ההמלצות שניתנות בהמשך מיועדות להתגבר או לגשר על האתגרים האלה.

הסביבה הגיאופוליטית

בניגוד למדינות מערביות אחרות, ישראל אינה נמצאת בשלום ואינה מקיימת יחסים דיפלומטיים עם רוב המדינות באזור. המשמעות של המציאות הזאת היא שישראל מוגבלת – בהשוואה לחברות האחרות ב־OECD – בהיקף של שיתופי הפעולה הכלכליים, המדיניים והדיפלומטיים שהיא יכולה לקיים עם שכנותיה. שיתופי פעולה כאלה בתחומים השונים חיוניים כדי להביא ליציבות וכדי לפתח ולחזק עוד יותר קשרים כלכליים בין מדינות. מהדברים האלה עולה כי הבידוד של ישראל במזרח התיכון הוא חסם משמעותי להתפתחות כלכלית ולמסחר. יתר על כן, לסכסוך הישראלי-פלסטיני לבדו יש השפעה משמעותית על כלכלת

אמיר לוי הוא מנכ"ל IBC ומרצה באוניברסיטה העברית. לפני שהצטרף לIBC היה אמיר עמית בכיר בבית הספר לממשל ע"ש ג'ון פ' קנדי באוניברסיטת הרווארד. אמיר כיהן כ־4 שנים (2013–2017) בתפקיד הממונה על התקציבים במשרד האוצר, ובשנים 2006–2013 היה מנכ"ל סיון ובינוי אנרגיה מתחדשת. רו"ח יורם טיץ הוא שותף מנהל ב־EY החל משנת 2007. קודם לכן היה ראש מחלקת ההייטק בפירמה. ליוורם יותר מ־30 שנות ניסיון במתן שירותים ללקוחות גדולים, למאות חברות הייטק, לסטארטאפים ולקרנות הון סיכון. נוסף על כך יורם הוא יו"ר אגודת ידידי שיבא תל-השומר ויו"ר תוכנית תגלית אקסל. מור יהלום היא מנהלת קשרי ממשל ועוזרת מחקר לרא"ל (מיל') גדי איזנקוט במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) ועמיתת מחקר במכון מיתוים. היא בעלת תואר שני במדיניות ציבורית בהתמחות ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת פרינסטון.

ישראל. מעריכים שהוא עולה לישראל עשרות רבות של מיליארדים. על פי הערכה של מכון RAND, למשל, עלות הסכסוך לישראל היא כ־120 מיליארד דולר בעשור.¹

השינויים הדמוגרפיים

בשנים הקרובות צפויים שינויים דמוגרפיים משמעותיים באוכלוסיית ישראל. אחד השינויים המשמעותיים ביותר הוא הגידול הצפוי של אוכלוסיות שהשתתפותן בכלכלה נכון להיום היא מוגבלת – מה שעלול להוביל לפריון נמוך מאוד של כלל המשק הישראלי.

אי־שוויון

ישנם פערים מהותיים בין המרכז החברתי־כלכלי בישראל לבין הפריפריה החברתית־כלכלית (קיים מתאם בין המרכז והפריפריה הגיאוגרפיים לבין המרכז והפריפריה החברתיים־כלכליים, אך המתאם הזה אינו מלא). הפערים האלה באים לידי ביטוי בתשתיות ובגישה לחינוך, לרפואה ולתעסוקה. יש לפערים האלה השפעה רבה על כלכלת ישראל ובמיוחד על אפשרויות הצמיחה מאחר שהם מקשים על אוכלוסיות הפריפריה להיות שותפות מלאות בכלכלה.

גירעון יחס חוב־תוצר גבוהים

הקורונה הגיעה לישראל בשנה של גירעון גבוה, אשר הוחרף מאוד עקב המשבר הכלכלי שחוללה המחלה. אומנם כלכלת ישראל היא איתנה בבסיסה, אך העלויות הממשלתיות למלחמה בקורונה, לשיקום המשק ולמתן פיצויים לעסקים הגדילו את הגירעון ואת יחס החוב־תוצר עד כדי חריגה משמעותית. נוסף על כך, אין ודאות בנוגע להיקפו ולמועד סיומו של המשבר הכלכלי הנוכחי.

אם ישראל רוצה לנצל את ההזדמנויות הכלכליות שבוודאי יצוצו בעולם בעקבות הקורונה, עליה לקבוע שהמטרה העיקרית שלה היא להשיג צמיחה כלכלית מהירה, משמעותית ובת־קיימא. יש לנצל את המשבר כדי להאיץ את הצמיחה וליצור כלכלה משודרגת וחזקה יותר ביום שאחרי הקורונה – בין היתר באמצעות ניסיון להתגבר על האתגרים שתוארו לעיל. הצמיחה יכולה לבוא משני וקטורים: הגדלה של מספר המועסקים והעלאת הפריון. העלאת הפריון תגיע, בין היתר, משיפור החינוך, התשתיות והתעשייה ומפיזור גיאוגרפי של האוכלוסיות החזקות.

1 Anthony, C. Ross, Daniel Egel, Charles P. Ries, and Mary E. Vaiana. (2015). The Costs of the Israeli-Palestinian Conflict: Executive Summary. RAND Corporation, RR-740/1-1-DCR. Santa Monica, Calif. Retrieved from: <https://bit.ly/32VJ6dU>

הזדמנויות והמלצות

מדיניות ציבורית נכונה היא גורם שמאפשר שגשוג של התעשייה וצמיחה, אך לא תמיד יש צורך בהתערבות ממשלתית בכלכלה. לכן חשוב לקבוע מתי זהו תפקידה של המדינה להתערב בכלכלה ומתי אין צורך בהתערבותה. ההמלצות הבאות מביאות את השיקול הזה בחשבון וכוללות הצעות להשקעת משאבים דיפרנציאלית שנותנת יותר לחלשים – בעיקר שירותי עזר שיאפשרו להם להשתלב בכלכלה המודרנית. התוצאה הסופית של המאמץ הזה צריכה להיות פעילות כלכלית מוגברת.

יעדים פיסקליים

א. כדי להניע את הכלכלה מוקדם ככל האפשר יש לאשר תקציב לשנת 2021 שיניע את המשק ויכלול צעדים מעודדי צמיחה כפי שמופיעים במאמרים הכלולים במסמך הזה. בד בבד יש לנקוט מדיניות תקציבית אחראית שבמסגרתה החל משנת 2022 תחל הממשלה במהלך להפחתה הדרגתית של הגירעון כך שנחזור ליחס חוב-תוצר של 60% בתוך 8 שנים.² את התוואי להפחתת הגירעון ואת הצעדים הפיסקליים הדרושים להשגת היעדים האלה הן בצד ההוצאה (בין היתר, התייעלות בתקציב השכר למגזר הציבורי) והן בצד ההכנסה (ביטולי פטורים ממס) יש לחוקק כבר עתה.

ב. יש להפחית את שיעור ההון השחור בכלכלה באמצעות הפחתת השימוש במזומן – עד כדי ביטולו המלא ומעבר להלך דיגיטלי מלא.

שיתוף פעולה כלכלי אזורי

בעוד שקשרי המסחר והכלכלה בין ישראל לרשות הפלסטינית הם הדוקים מאוד (באופן אסימטרי מאחר שהכלכלה הפלסטינית נשענת ברובה על ישראל), הרי המסחר ושיתוף הפעולה הכלכלי של ישראל עם מצרים ועם ירדן רחוקים כיום מאוד ממיצוי הפוטנציאל שלהם. המצב הכלכלי בירדן ובמצרים היה קשה עוד לפני הקורונה והורע בעקבות המשבר. שיתופי פעולה כלכליים בתחומים רבים – ובהם חקלאות, מים, תשתיות ותיירות – יכולים להיטיב עם המדינות האלה וגם עם כלכלת ישראל.

ישנה הזדמנות לישראל ולשכנותיה ליצור אזור כלכלי שנסמך על עצמו ונהנה מהיתרונות היחסיים של כל מדינה. נוסף על כך, במקרה של משבר עתידי יהיה קל יותר לייבא ממדינות שכנות מאשר, לדוגמה, מסין (ובמיוחד במשבר שבו התחבורה האווירית מושבתת). לכן מה שנדרש הוא הסכם לשיתוף פעולה כלכלי עם הרשות הפלסטינית, עם מצרים ועם ירדן שיתבסס על שילוב הכלכלות ולא על בידול. למשל, חברות הייטק ישראליות יכולות

2 ד"ר מיכאל שראל. (1 יוני 2020). לקראת חוק ההסדרים ועל רקע משבר נגיף הקורונה: האסטרטגיה המומלצת לצמצום הדרגתי בגירעון התקציבי. פורום קהלת. נשלף מתוך: <https://bit.ly/2WYVM18>

להוציא עבודות משנה למדינות השכנות, וכן ניתן להוציא אל הפועל פרויקטים משותפים בתחומים כמו חקלאות, תיירות וייצור מתקדם של טקסטיל.

להסכם כזה יהיו השלכות חיוביות על מערכת היחסים בין ישראל לשכנותיה שכן הוא יבנה אמון גם בתחומים שאינם ביטחוניים. הסכם כזה צריך לכלול גם את פיתוחה של מזרח ירושלים ואת שיקומה של רצועת עזה. כמו כן הוא יכול לכלול הקמה של אזור תעשייה בג'נין, בניית בית חולים באדוריים וכדומה.

יתר על כן, כדי להתגבר על הקשיים הכלכליים שיצר משבר הקורונה ניתן להרחיב את שיתוף הפעולה הכלכלי גם מעבר למדינות המעגל הראשון, ובמיוחד עם מדינות המפרץ. כבר כיום סוחרת ישראל עם המדינות האלה, ונכון לשנת 2016 הוערך היצוא של ישראל למדינות המפרץ בכמיליארד דולר. אולם פוטנציאל הסחר עם המדינות האלה – כך מעריכים – נע בין 15 ל-25 מיליארד דולר בשנה.³

על ישראל לפעול באופן אקטיבי לקידום שיתופי פעולה כלכליים עם מדינות ערב – הן באופן חשאי והן באופן גלוי (בהתאם למידת המוכנות של הצד האחר). במיוחד צריכה ישראל לפעול כדי לקדם את פרויקט "רכבות לשלום אזורי" אשר ייצור תשתית לשינוע סחורות בין ישראל למדינות המפרץ.

עוד על ההזדמנויות בתחום של שיתופי פעולה אזוריים – בפרק ב של המסמך הזה.

שילוב אוכלוסיות במשק

לא כל מגזרי האוכלוסייה בישראל משתתפים במידה מלאה ובפריון גבוה בשוק העבודה, ומשבר הקורונה האיץ את הצורך לשלבם. לשילוב האוכלוסיות האלה יש פוטנציאל משמעותי להגברת הצמיחה של המשק הישראלי. כדי לממש את הפוטנציאל הזה יש כמה צעדים שעל המדינה לנקוט בתחומי החינוך, ההכשרה המקצועית והשילוב בשוק העבודה, ובהם תקצוב דיפרנציאלי של האוכלוסיות ושל התחומים השונים.

שילוב החרדים. בהחלטה 869 קבעה ממשלת ישראל ששילוב האוכלוסייה החרדית בתעסוקה הוא יעד מרכזי שלה.⁴ אכן ישנה התקדמות במימוש היעד הזה. לפני התפרצות הקורונה וגל האבטלה שהגיע בעקבותיה היה שיעור התעסוקה של נשים חרדיות כמעט שווה לזה של נשים בכלל האוכלוסייה, ושיעור התעסוקה של גברים חרדים עלה לכ-50%. עם זאת זהו שיעור תעסוקה שעדיין נמוך בהרבה משיעור התעסוקה של גברים בכלל האוכלוסייה שעמד על כ-80% לפני משבר הקורונה.⁵

3 Assessing Israel's Trade With Its Arab Neighbours. (14 August, 2018). *Tony Blair Institute for Global Change*. Retrieved from: <https://bit.ly/2OZvcPP>

4 משרד ראש הממשלה. (20 בדצמבר 2015). החלטות ממשלה: קידום המלצות לשילוב האוכלוסייה החרדית בשירות המדינה. נשלף מתוך: <https://bit.ly/3g9OCxC>

5 אזנקוט, מ. (10 בדצמבר, 2018). תעסוקת החרדים: תיאור יעדי הממשלה והתפתחות הנתונים בשנים באחרונות. מרכז המחקר והמידע של הכנסת. נשלף מתוך: <https://bit.ly/30MKE7C>

יש כמה חסמים מרכזיים שמונעים מחרדים להשתלב בתעסוקה. קיים חסם חוקי שבבסיסו חוק הגיוס ולפיו בחור חרדי עד גיל 24, המעוניין שלא להמשיך בלימודיו בישיבה אלא לצאת לשוק התעסוקה, חייב קודם כול לעשות שירות צבאי; קיים חסם מקצועי הנובע מכך שחרדים אינם לומדים לימודי ליבה ואינם מקבלים הכשרה התואמת את צורכי השוק; קיים חסם כלכלי הנובע מהתמריץ הכלכלי (קצבאות) שמקבלים תלמידי הישיבות להישאר בישיבותיהם במקום לצאת לשוק העבודה. ולבסוף קיים גם חסם תרבותי.

אין זה נכון שהממשלה תתערב בפן התרבותי, מה גם שמתקיימים תהליכים טבעיים של שינוי. אך יש צעדים חשובים שצריך לנקוט בנוגע לשלושת החסמים הראשונים.

■ בפן המקצועי קיים פער בין ההכשרה שמקבל צעיר חרדי לבין מה שנדרש כדי להשתלב בעולם התעסוקה המודרני. כשאברך מגיע לגיל הפטור משירות צבאי (24) ללא רקע בלימודי ליבה, הוא נתקל בקושי לרכוש השכלה גבוהה או להיכנס לשוק העבודה. לכן על הממשלה לתת תמריץ לישיבות המלמדות לימודי ליבה וכן להרחיב את החינוך הבלתי פורמלי בקהילה (ובמיוחד את החינוך הבלתי פורמלי בתחומי המחשבים והטכנולוגיה).

■ ההתמודדות עם החסם החוקי צריכה להיות באמצעות חוק גיוס חדש המאמץ את מכסות צה"ל לגיוס חרדים ונותן לכל מי שאינם מתגייסים פטור בגיל מוקדם יותר – מה שיאפשר להם בחירה חופשית יותר בין לימודי קודש לבין לימודים אקדמיים. מי שיבחרו בלימודים אקדמיים יוכלו להשתלב בשוק העבודה (מה שיגדיל את פריון המשק כולו). יתר על כן, על ממשלת ישראל לפתוח אפשרויות לשירות אזרחי/חברתי שיאפשר גם לאוכלוסייה החרדית לשאת בנטל, יעניק הכשרה חיונית למתנדבים וישלב אותם באוכלוסייה הישראלית. עוד על שירות לכול ראו בפרק א.

■ מעבר להכשרות ולהסבות המקצועיות שיאפשרו כניסה של חרדים ושל חרדיות לשוק העבודה יש להנהיג רפורמה שבה חיסכון לכל ילד יחליף את קצבת ילדים. כמו כן על הממשלה לבנות תוכנית תמריצים לשילוב חרדים בהייטק.

שילוב ערביי ישראל. תוכנית החומש לפיתוח כלכלי במגזר הערבי יצאה לדרך בשנת 2016 בעקבות החלטת הממשלה 922 ובעקבות החלטות נוספות. במסגרת התוכנית הזאת הוקצתה למגזר הערבי תוספת של 15 מיליארד שקל למשך 5 שנים לחיזוק הרשויות המקומיות, לפתרון מצוקת הדיור, להרחבת התחבורה הציבורית והנגישות – במיוחד למוקדי תעסוקה – לחינוך ולהשכלה גבוהה ולחיזוק הביטחון האישי.⁶ התוכנית השאפתנית הביאה להתקדמות בכמה תחומים, בעיקר בתחום החינוך וההשכלה הגבוהה, התחבורה הציבורית, התשתיות ותעסוקת נשים, אולם לא עמדה בכל יעדיה, ונתקלה בלא מעט

6 החלטות ממשלה. (31 בדצמבר, 2015). החלטה מס' 922: פעילות הממשלה לפיתוח כלכלי באוכלוסיית המיעוטים בשנים 2016–2020. משרד ראש הממשלה. נשלף מתוך: <https://bit.ly/2CGUtlf>

חסמים ואתגרים.⁷ הפערים המשמעותיים של התוכנית הם בשיפור הבינוי והדיר, מניעת אלימות ופשיעה ובהעלאת שיעור התעסוקה של הצעירים הערבים. מעבר לכך, במהלך הוצאת התוכנית לפועל התגלה אתגר שיש להתגבר עליו: הקושי של הציבור הערבי לקבל אשראי ומשכנתאות.

כעת, בשנתה האחרונה, ולאור האתגרים הכלכליים שהביאה הקורונה, ישנה הזדמנות לתוכנית חומש חדשה שתגשר על הפערים. במרכזו יש להציב את היעדים הבאים:

■ בינוי ודיר. יש להסדיר את הבנייה הבלתי חוקית במסגרת תמ"א והסכמי גג עם כמה יישובים ולמצוא פתרון שיגדיל את היקף המימון המוצע לציבור הערבי – בעיקר באמצעות משכנתאות.

■ חינוך. יש להעביר תקצוב דיפרנציאלי לחינוך העל-יסודי ולחינוך הבלתי פורמלי. נוסף על כך יש לתקצב לימודי עברית החל מגן חובה.

■ השכלה גבוהה. יש להקים שלוחה של אוניברסיטה בעיר ערבית. שלוחה כזאת תתרום גם להנגשת החינוך הגבוה וגם ליצירתם של מקומות עבודה חדשים.

■ תחבורה. יש להאיץ את הנגשת התחבורה הציבורית ליישובים ערביים, ובמיוחד יש לקדם את הקמת הרכבת הקלה בוואדי ערה.

■ תעסוקה. יש לגבש תוכנית תמריצים לשילוב האוכלוסייה הערבית (ובמיוחד נשים ערביות) בהייטק.

■ ביטחון אישי. כדי להעלות את תחושת הביטחון האישי של הציבור הערבי יש להפחית את רמת הפשיעה בערים ובכפרים הערביים. זאת ניתן לעשות באמצעות הגברת האכיפה ובאמצעות תכנון פריסה של תחנות משטרה ושל אמצעים טכנולוגיים ביישובים ערביים. במקביל יש לטפל באופן נחוש בהון הפיננסי שצברו ארגוני הפשע.

תעסוקת נשים. נשים בישראל עדיין משתכרות – במוצק – פחות מגברים. השכר הממוצע של אישה מגיע לכ־70% מהשכר הממוצע של גבר. יש לכך סיבות רבות, ואלה הן המרכזיות שבהן: בידול אופקי (בין מקצועות "גבריים", שבהם עובדים בעיקר גברים לבין מקצועות "נשיים" שבהם עובדות בעיקר נשים); בידול אנכי (רק שיעור נמוך של נשים עובדות במשרות בכירות); אפליה מגדרית.

הבידול האופקי, הבידול האנכי והאפליה המגדרית נובעים בראש ובראשונה מסטריאוטיפים מגדריים בישראל המובילים להסללה מקצועית החל מבתי הספר, עבור דרך השירות הצבאי וכלה בלימודים האקדמיים. נשים ישראליות הן עדיין המטפלות העיקריות של הילדים

7 Levi, A., & Suchi, D. (September 2018). The Causes and Consequences of Israeli Government Resolution 922: A roadmap to accelerate economic inclusion of Arab communities in Israel. Mossavar-Rahmani Center for Business and Government. M-RCBG Associate Working Paper Series No. 99. Retrieved from: <https://bit.ly/3eYznWB>

ונמצאות יותר שעות בבית בהשוואה לגברים. יתר על כן, ברוב העסקים והחברות בישראל גיוס עובדים וקידום לרוב אינו מביא בחשבון את היעד של קידום השוויון המגדרי בארגון. ממחקר של הכלכלן הראשי עולה כי הקטנתו של פער השכר המגדרי תעלה את התוצר בשיעור של 7% (בהשוואה למצב שבו הפער נותר קבוע).⁸ להלן רשימה של צעדים מומלצים שיובילו להקטנת הפער ובהמשך גם לצמיחה:

- העלאת גיל הפרישה לנשים.^{9, 10}
- מתן תמריצים למעסיקים הפועלים להקטנתם של פערי השכר.
- ניתוח של הסכמי עבודה, של הסכמים קיבוציים ושל תקציבים כדי להצביע על המנגנונים הקבועים בהם לאפליית נשים.
- אימוץ תוכניות הכשרה – למורים, למנהלים ולתלמידים – שיעדן הוא להביא לשוויון מגדרי בבתי הספר.
- הפחתת הבידול האופקי באמצעות הכשרות ומתן דגש על חינוך טכנולוגי וריאלי לבנות.
- מתן סיוע לנשים עובדות שלהן ילדים קטנים: יש לסבסד את עלויות הטיפול בילדים בגיל הרך, בעיקר באמצעות הגדלה משמעותית של מערך מעונות היום המסובסדים.
- מתן חופשת לידה לאב ללא תלות בחופשת הלידה של האם.

צמיחה ופריון

תשתיות תחבורה. כדי להנגיש את מרכזי התעסוקה אנחנו ממליצים להקים רשויות מטרופוליניות לתחבורה (לגוש דן, לאזור חיפה, לאזור ירושלים ולאזור באר־שבע) אשר תקבלנה את מלוא הסמכויות הסטטוטוריות לתכנון, לביצוע ולהפעלה בתחום התחבורה, ובמיוחד בתחום של מערכות להסעת המונים. זאת על בסיס המלצותיו של צוות המומחים בראשות מנכ"ל משרד התחבורה לשעבר, דן הראל, ובהמשך להחלטת הממשלה מספר 3988 מדצמבר 2011 בעניין הקמתן של רשות ארצית לתחבורה ציבורית ושל רשויות תחבורה מטרופוליניות¹¹ ובהמשך להחלטת הממשלה 3426 בעניין הקמתן של רשויות מטרופוליניות

8 יעדים לתעסוקת נשים. (יולי 2018). משרד העבודה והרווחה והשירותים החברתיים. מקור: <https://bit.ly/3g507pM>

9 הוועדה לבחינת העלאת גיל הפרישה. (ספטמבר 2016). דוח הוועדה הציבורית לבחינת גיל הפרישה לנשים. משרד האוצר. מקור: <https://bit.ly/3f4QF4D>

10 ברקת, ע. (23 ביולי, 2018). מה עומד מאחורי הוויכוח הסוער על העלאת גיל הפרישה. גלובס. מקור: <https://bit.ly/30Omiaa>

11 החלטות ממשלה. (18 בדצמבר 2011). החלטת ממשלה מס' 3988: הקמת רשות ארצית לתחבורה ציבורית ורשויות תחבורה מטרופוליניות. משרד ראש הממשלה. נשלף מתוך: <https://bit.ly/32ZVx8S>

לתחבורה – מטרופולין ירושלים ומטרופולין באר שבע¹² ועל בסיס החקיקה שעברה בקריאה ראשונה במסגרת חוק ההסדרים לשנת 2019.¹³

השקעה בתשתיות תחבורה לא רק תתרום להנגשה של מרכזי התעסוקה אלא גם תסייע להפחית את העומס בדרכים. להפחתת עומס כזאת צפויה להיות השפעה חיובית על המשק בהיקף של מאות מיליוני שקלים ואף יותר. דרך מרכזית להשגת הקלה בעומס בלי להשקיע אגורה אחת בתשתיות תחבורה היא עידוד תחבורה שיתופית. לשם כך יש להגדיל את מקדם המילוי (מספר הנוסעים ברכב, כולל הנהג) ל-1.4. ניתן להשיג את היעד הזה באמצעות שינוי של מבנה המס: מעבר מאגרה קבועה ומבלו קבוע שאינם משפיעים על אופן השימוש ברכב למיסוי בהתאם לאופן שמשתמשים בו (דהיינו בהתאם למספר האנשים שנוסעים בו מדי יום למרכז תעסוקה וממנו). כדי להגיע ליעד הזה יש להביא לשינוי בחקיקה כך שהיא תאפשר תחבורה שיתופית במודלים שונים ובתיווך טכנולוגיות חדשניות.

חקלאות וייצור מזון. יש בישראל ידע וניסיון בתחומי האגרוטק והפודטק שיכולים, מצד אחד, להפוך את ישראל למקור ידע עולמי בתחומים האלה, ומצד אחר לתרום ליכולתה לשרוד בשעת משבר באמצעות הישענות על מקורותיה שלה בלבד. אין כיום הרבה השקעה ממשלתית בתחומים האלה – מה שמעכב את פיתוחם. כדי לשים את ישראל על המפה בתחומי האגרוטק והפודטק וכדי לעודד את פיתוחם יש לתת תמריצים להקמת קרנות (ממשלתיות ופרטיות) שישקיעו בתחומים האלה. כך ניתן יהיה לבנות מערכת של ייצור ישראלי וכן של ייצור אזורי במסגרת הסכמים עם שכנותינו. כלומר, חלק ניכר מהפעילות יתקיים במדינות שכנות, וכך גם ניתן יהיה לחולל שינוי גיאוגרפי אזורי. לדוגמה, ניתן להפוך את ירדן לאסם תבואה אזורי, לקיים חקלאות מדברית בסיני וכדומה.

בריאות דיגיטלית. ניתן להפוך את ישראל למוקד עולמי לרפואה מרחוק (טל-מדיסין) ולבריאות דיגיטלית. כדי לקדם פיתוח טכנולוגיות של רפואה מרחוק ושל רפואה דיגיטלית על הממשלה לתת תמריצים להקמת קרנות השקעה במו"פ בשילוב קופות החולים שלהן מאגרי נתונים גדולים ורבי ערך. השקעה ממשלתית תתוגמל בתעשייה פורחת שיהיה לה ביקוש עולמי ושתניב הכנסות ממיסים. כדי לתמוך בתהליכים נוספים המומלצים במסמך הזה יידרשו חברות שיקבלו תמריצים ממשלתיים לעבוד במוקדים בפריפריה. לצורך הצלחת המודל יהיה גם צורך לאמץ רפורמה שתסיר את המחסומים הרגולטוריים.

אנרגיה מתחדשת. האצת הייזום של פרויקטים חדשים בתחום האנרגיה המתחדשת תאפשר להחיות את הכלכלה, להוסיף אלפי מקומות עבודה ולפצות על הפגיעה בתל"ג שנגרמת ממשבר הקורונה. הרווח הטמון בהשקעות בתחום הזה הוא גדול במיוחד בשל

12 החלטות ממשלה. (11 בינואר, 2018). החלטת ממשלה 3426: הקמת רשויות מטרופוליניות לתחבורה – מטרופולין ירושלים ומטרופולין באר-שבע. משרד ראש הממשלה. נשלף מתוך: <https://bit.ly/3hGjwOh>

13 דורי, א., ומורן, מ. (25 בינואר 2018). זה הפתרון לפקקים? ראשי הערים יעשו סדר בכבישים. דה מרקר. נשלף מתוך: <https://bit.ly/32Z2UwY>

האצת הירידה בעלות האנרגיה המתחדשת ובשל כניסתן של טכנולוגיות חדשניות בתחום של אגירת אנרגיה ושל "רשת חכמה" – טכנולוגיות שמקילות על שילוב האנרגיה המתחדשת בתוך משק האנרגיה.

האצת המימוש של פרויקטים מתוכננים וייזום פרויקטים חדשים יכולים להתבצע באמצעות הסרת חסמים ביורוקרטיים ופישוט רגולציה ובהשקעה מינימלית מתקציב הממשלה. תשתיות של אנרגיה מתחדשת מתאפיינות במימון פרויקטלי של הסקטור הפרטי הנהנה מהחזר הנשען על הסדר תעריפי. נוסף על כך, מימון תקציבי קטן מאפשר מימון פרטי בהיקפים גדולים בהרבה.

יש להציב יעד שלפיו בעשור הקרוב 30% עד 50% מצריכת האנרגיה של ישראל יבואו מאנרגיה מתחדשת (מהשמש, מהרוח ומאגירה שאובה). יש לכך כדאיות כלכלית וכן יתרונות סביבתיים ובריאותיים.

האצת העלייה להאצת הצמיחה. המשבר הכלכלי והרפואי שפקד מדינות רבות הביא יהודים רבים וכן ישראלים יורדים לשקול עלייה לישראל. יתרה מכך, מאז פרצה מגפת הקורונה כבר חזר לישראל שיעור לא מבוטל של ישראלים יורדים. זוהי הזדמנות לתגבר את כוח האדם הטכנולוגי בישראל ולהציע תמריץ לעלייה ולחזרה לארץ של אנשי הייטק ושל נשות הייטק. יש להציע מענק מותנה לאוכלוסייה הזאת, שבמסגרתו עובד הייטק שהגיע ארצה, נקלט בעבודה ונשאר בשוק ההייטק הישראלי במשך שנתיים לפחות יקבל הקלה במיסים. נוסף על כך יש לגבש תוכנית אופרטיבית להאצת העלייה באופן משמעותי כדי לתת דחיפה לצמיחה. מידע נוסף על ההזדמנויות בתחום העלייה מובא בפרק 10 במסמך.

הפחתת האי־השוויון

מרכז ופריפריה. השלטון המקומי נחשב חלש בישראל לעומת השלטון המרכזי. הקביעה הזאת נכונה במיוחד בנוגע לרשויות קטנות וחלשות מבחינה סוציאל־אקונומית. כמה גורמים תורמים לכך: ברשויות קטנות יש קושי לייצר הכנסה שמקורה בשטחי מסחר ותעשייה, ולכן ההכנסה העצמית לתושב היא נמוכה (ההכנסה העצמית לתושב של ששת העשירונים הנמוכים של הרשויות המקומיות היא 5,000 שקלים ופחות, ואילו בעשירון העליון היא יותר מ־15,000 שקל); הן לרוב נמצאות בפריפריה, רחוק מהשלטון המרכזי וממרכזי התעסוקה; אוכלוסייתן קטנה ובהתאם גם הכנסותיהן ממיסים, ובמקביל הוצאות התפעול לתושב גבוהות. יש לכך גם השפעה מכרעת על יכולת הרשויות להשקיע בחינוך – מה שמתבטא בפערים בין רשויות בעשירונים הנמוכים לרשויות בעשירונים הגבוהים בציונים של מדדי היעילות והצמיחה הבית־ספרית (מיצ"ב) בעברית, במתמטיקה ובאנגלית.¹⁴

14 Levi, A., Wolfson, T., Popper, S. W., Efron, S., Whitaker, A. A., and Li, J. J. (2020). Local Government Reform and the Socioeconomic Gap in Israel: Building Toward a New Future. Santa Monica, CA. RAND Corporation. Retrieved from: <https://bit.ly/2CQjNzq>

נוסף על כך, העלויות הכרוכות במבנה השלטון המקומי המבוזר בישראל הן גבוהות מאוד, ותרומת המבנה הזה לאי־השוויון רבה עקב הפערים הכלכליים בין הרשויות השונות. הפערים האלה באים לידי ביטוי ביכולתן של הרשויות להשקיע בשירותים. יתרה מכך, מספרן הרב של הרשויות המקומיות בישראל (יותר מ־250) מקשה על פיתוח economy of scale (יתרון לגודל) ועל השקעות מרוכזות בחינוך, בתשתיות ועוד. קידום רובד שלטוני חדש, אזורי, יאפשר ניהול אזורי שיביא לשיפור ההישגים בחינוך ברשויות הקטנות ולפיתוח כלכלי ותעסוקתי. הרובד הזה יהיה בעל סמכויות בתחום החינוך, התכנון והפיתוח הכלכלי – סמכויות שתעבורנה מהממשלה המרכזית מחד ומהרשויות החברות ברובד החדש, מאידך.¹⁵ הקורונה הוכיחה כי יש צורך לספק שירות ישיר דרך השלטון המקומי, וכי לממשלה המרכזית יש קושי לתת מענה לדרישות הייחודיות של הקהילות השונות והמגוונות. לכן לשלטון האזורי גם יתרונות להתמודדות עם מגפה עתידית ועם מקרי חירום אחרים. השלטון האזורי ינגיש הזדמנויות רבות יותר לאוכלוסיות מגוונות. כך, למשל, באר־שבע תהיה עיר מרכזית במחוז שיכלול מועצות אזוריות חזקות, ערי פריפריה קטנות ויישובים של בדואים. על הממשלה לנקוט צעדים כדי לפתח אזורי תעסוקה במטרופולין, למשל באמצעות העברתה של יחידה של 8200 לבאר־שבע, הקמתו של מרכז רפואי גדול ומתקדם בעיר, מתן תמריצים לחברות הייטק לעבור לנגב והרחבת תוכניות הפיתוח של רכבת ישראל בפריפריה.

חינוך. יש להפחית את אי־השוויון באמצעות תקצוב דיפרנציאלי במערכת החינוך העל־יסודית ובאמצעות תקצובם של שירותי עזר כמו הסעות ואדמיניסטרציה. כמו כן יש לתת גמישות למנהלים של בתי הספר ולמשרד החינוך בהעסקת מורים, לתת אוטונומיה למנהלי בתי הספר בקביעת תוכניות לימודים ובהעסקת מורים ולהנהיג לימודי אנגלית החל מגן חובה. מידע נוסף על ההזדמנויות בתחום החינוך מובא במסמך ההמלצות של קבינט החינוך.

בריאות. בהתאם להמלצות הוועדה המייעצת לחיזוק מערכת הבריאות הציבורית,¹⁶ יש להפריד בין הרפואה הציבורית לרפואה הפרטית, כך שמנהלי מחלקות יעבדו ברפואה הציבורית בלבד במודל העסקה חדש ("פול טיימרים") שיאפשר להם לעבוד שעות נוספות במערכת הציבורית; יש להטיל היטל על הרפואה הפרטית ולהעביר את ההכנסות ממנו לרפואה הציבורית. בה בעת יש לפקח על המחירים ולחזק את בקרת האיכות של הרפואה הפרטית. כדי לחזק את ניהול בתי החולים ואת תפקידו הרגולטורי של משרד הבריאות יש להפוך את בתי החולים הממשלתיים לתאגידיים. המעבר הזה יקנה להם סמכויות ואחריות בתחום הניהול מאחר שכל בית חולים שיהפוך לתאגידי ינוהל על ידי דירקטוריון שיהנה מעצמאות רבה. מידע נוסף על ההזדמנויות בתחום הבריאות מובא בפרק ה.

15. Ibid.

16 גרמן, י., גמזו, ר. ואחרים. (2014). דין וחשבון. הוועדה המייעצת לחיזוק מערכת הבריאות הציבורית. נשלף מתוך: <https://bit.ly/3jlzmKa>

.ד

הזדמנויות בתחום הטכנולוגי

יורם יעקבי

מטרת המאמר

1. לדון במגמות המרכזיות שצפויות להתפתח כתוצאה ממגפת הקורונה (the new normal).
2. להעריך את ההזדמנויות העולות מהמגמות האלה בתחום הטכנולוגי.
3. להמליץ על אסטרטגיות למינוף ההזדמנויות האלה.

מגמות והזדמנויות

טרנספורמציה דיגיטלית

הפיכת העסקים למקוונים ודיגיטציה של הפונקציות העסקיות הן תהליכים שהתקיימו עוד לפני הקורונה אך הואצו בעקבותיה. מדובר בטרנספורמציה דיגיטלית, שמשמעותה היא יצירת טכנולוגיה חדשה ושימוש תכוף בה לפתרון בעיות וליצירת הזדמנויות עסקיות שממנפות את הטכנולוגיה. טרנספורמציה דיגיטלית מניעה חברות בכל תחום שהוא ליצור טכנולוגיה לצרכים שלהן ולצרכים של קהל הלקוחות, ולכן חברות בכל תחום זקוקות ליותר עובדים עם אוריינטציה טכנולוגית. חוד החנית של הטרנספורמציה הדיגיטלית הוא כיום האינטליגנציה המלאכותית (Artificial Intelligence ובקיצור: AI). מדובר בטכנולוגיה שתחליף יותר ויותר עובדים, ולכן בעשור הקרוב צפויות להיעלם משרות רבות, ובמקומן יופיעו משרות טכנולוגיות יותר או כאלה שדורשות עבודה עם מידע. כדי להיערך לטרנספורמציה הדיגיטלית ולהאצה שלה כתוצאה מהקורונה מומלץ לחברות לעשות את הפעולות הבאות:

■ לכמת את השאיפות הדיגיטליות שלהן ולהעריך פערים בכישורי העובדים ובמוכנות הארגון.

יורם יעקבי הוא מהנדס תוכנה, משקיע הון סיכון ופעיל חברתי, לשעבר מנכ"ל מרכזי הפיתוח של מיקרוסופט בישראל, וכיום משקיע שותף בקרן West Fountain Global Fund, מייעץ לסטארטאפים, ו"ר עמותת תפוח וחבר בחבר הנאמנים ("הקורטוריון") של הטכניון.

- לעצב תפקידים עתידיים, להכשיר את עובדיהן לתפקידים חדשים, לשדרג ולהסב את סל הכישורים שלהם (reskilling).
- להרחיב את השינויים לרמה הכלל-ארגונית.

כלכלה משותפת

מעבר לשינוי בדרך שבה חברות (וממשלות) עובדות ומנוהלות, אני מצפה שנראה האצה משמעותית במה שנקרא כלכלת שיתוף או לפעמים כלכלת אובר (Uber). כלומר, חברות יעבדו יותר ויותר עם עובדים עצמאיים ועם עובדי קבלן במשרות חלקיות שאינם נמצאים בהכרח במרחק נסיעה מהמשרד, אלא יכולים להיות בכל מקום בעולם. השתלטותה של הכלכלה השיתופית על תחומים נוספים תצריך לפתח מערך טכנולוגי ורגולטורי וכן כלים ניהוליים מתאימים.

עבודה מרחוק/עבודה מהבית

עובדים מרחוק. השינוי המהיר והברור ביותר שהביאה הקורונה הוא המעבר לעבודה מהבית (שהיא אחת האופציות לעבודה מרחוק). כמו מגמות נוספות שיוזכרו בהמשך, גם המגמה הזאת לא החלה עם משבר הקורונה, אך השימוש בה הוא בשל ההגבלות שהוטלו בעקבות המשבר. ההשקעה הגוברת בשנים האחרונות בפיתוח כלים שמאפשרים עבודה מרחוק בכלל ועבודה מהבית בפרט תגדל באופן מעריכי בעולם שלאחר הקורונה. השינוי הזה משפיע על הדרך שבה מנוהלים ארגונים וחברות, בעיקר משום שעבודה מהבית ופגישות וידאו יהפכו למקובלות יותר. עם הזמן יוכלו חברות להפחית את ההוצאות על משרדים, לחסוך מעובדיהן זמן נסיעות למשרד ולפגישות, וייתכן ששביעות הרצון הכללית של העובדים ממקום העבודה תעלה. רווח נוסף של עבודה מרחוק יהיה תרומתה המשמעותית לאיכות הסביבה.

יתר על כן, חברות שעבודתן נעשית ברובה באופן מקוון יוכלו לאפשר לעובדיהן להיפגש הלכה למעשה רק אחת לשבוע או אחת לחודש או אפילו לעבור לחלוטין למתכונת מקוונת. תת-תחום שיושפע מכך הוא משאבי אנוש, ובמיוחד הדרכים שבהן חברות "צדות" כישרונות חדשים, מראיינות מועמדים, מגייסות עובדים ומשמרות אותם.

במסגרת המגמה הזאת יש לצפות שתגבר ההשקעה בחברות טכנולוגיה ובחברות הזנק המפתחות ומציעות טכנולוגיות פורצות דרך המשפרות את העבודה המקוונת, כולל התמחות בתחומים ספציפיים (כמו עבודה משותפת על תכנון, ראיונות עבודה, מפגשים חברתיים).

עסקים מרחוק. נוסף על המעבר לעבודה פנימית מקוונת ישנם יותר ויותר עסקים שמנהלים את עסקיהם ונותנים שירותים באמצעות האינטרנט. אלה שעדיין לא עשו את המעבר הזה צפויים לעשותו בקרוב או להיעלם. נראה כי גם טיסות לצורכי עבודה כבר לא יחזרו לתדירות שבה התקיימו טרם התפרצות הקורונה, וזאת בשל המגבלות הצפויות על טיסות, בד בבד עם ההבנה כי ניתן לעשות עסקים מרחוק. לכן חברות שלא ישכילו לשווק, לשאת ולתת,

למכור מוצרים ולתת שירותים באופן מקוון – לא ישרדו את התקופה עד לפתיחה מלאה של השמיים ושל המעבר בין מדינות. לכן יש לצפות לעלייה בהשקעות בטכנולוגיות שיאפשרו לעשות את כל הפעולות הנדרשות לתמיכה בהליכים עסקיים.

פגישות, כנסים וחדרים מקוונים. נראה שהמנצחת הגדולה של משבר הקורונה היא אפליקציית ZOOM. אך פגישות זום הן רק חלק מהפתרון. אם עבודה מרחוק אכן הולכת להפוך לחלק משמעותי יותר בחיינו גם לאחר תום המשבר, יידרשו טכנולוגיות מתקדמות, תשתיות טובות יותר וחויית משתמש מהנה יותר שיאפשרו פגישות וירטואליות וכנסים וירטואליים. ההזדמנות נובעת מחולשת הטכנולוגיה הקיימת שמקשה על מינגלינג ועל נטוורקינג מעבר לתוכן המקצועי. חברות שיתנו מענה לחולשה הזאת ולחולשות נוספות שבטכנולוגיות הקיימות ייהנו מיתרון משמעותי בשוק שגדל ומתפתח.

שירותים אינטרנטיים

כתוצאה מהגידול בשירותים הניתנים באינטרנט ומהטרנספורמציה הדיגיטלית של העסקים אנו צפויים לראות גידול חד בצריכה של שירותים אינטרנטיים, החל משירותים חדשים וכלה במשתמשים חדשים בשירותים קיימים. בגידול הזה טמונה הזדמנות שכן הוא יביא לצריכת שירותים אינטרנטיים חדשים מעבר לשירותים שהשימוש בהם פרח בתקופת הקורונה (כמו נטפליקס ומשחקי רשת). בעתיד אנחנו צפויים אפוא לצרוך באינטרנט שירותים שלפני תקופת הקורונה צרכנו מעט או לא צרכנו כלל. בעקבות הגידול הצפוי בצריכת מוצרים באמצעות האינטרנט צפויה לעלות הדרישה מהממשלה להנגיש יותר ויותר שירותי ממשל אינטרנטיים בממשק ידידותי למשתמש ובכך לפשט ואף להוזיל תהליכים רבים. משמעות הדבר היא שמיזמים מקוונים ממשלתיים כמו "ישראל דיגיטלית", שזכו לשימוש מועט בתקופה שלפני הקורונה, הפכו בין לילה להכרח ויידרשו לתת מענה לכלל הפונקציות הממשלתיות, ובהקדם.

לוגיסטיקה ושירותי שילוח

כשיסתיים משבר הקורונה, נראה יותר ויותר עסקים, אשר הסתמכו בעבר על חנויות ועל מכירה למשווקים, מוכרים בעצמם את מוצריהם ישירות לצרכן. גם אם רבים מהם יחזרו למודל הקודם, סביר להניח שנראה כי חלק לא מבוטל מהמכירות ימשיך להיות ישירות לצרכן, וכך ייעקפו או יבטלו המתווכים. המגמה הזאת תצריך שירותי משלוחים בהיקף חדש, שכן הן יצרנים והן מפיצים יזדקקו למערך משלוחים יעיל, אמין ואופטימלי מהבחינה הכלכלית. סביר להניח שגורמים גלובליים כמו אמזון יתרמו לתהליך, אך יהיה תפקיד חשוב גם לגורמים מקומיים ובעיקר לתעשיית לוגיסטיקה ושילוח שעדיין אינה קיימת בהיקפים הנדרשים בארץ. כל אלה יזדקקו לכלים טכנולוגיים חדשים (כמו רחפני שילוח ומערכי ניתוב לוגיסטיים) כדי לפעול ביעילות ובמהירות.

הצורך הזה מציב הזדמנויות רבות בפני מי שעוסקים במגוון רחב של טכנולוגיות חומרה ותוכנה, החל מרחפני שילוח ומערכות ניהול ואופטימיזציה, עבור דרך אבטחת סייבר וכלה

במערך אחסון אוטומטי. ישראל אינה שוק גדול, אך כמצופה מ־Startup Nation, יש בארץ לא מעט סטרטאפים שכבר עובדים על טכנולוגיות בתחום ויכולים לפרוח בעולם שאחרי הקורונה.

בריאות

שירותי רפואה מרחוק (Telemedicine). רפואה מרחוק נמצאת בפיתוח מתמיד בשנים האחרונות, ואף נמצאת כבר בשימוש בכמה מדינות מפותחות. מאחר שהקורונה יצרה הכרח להשתמש ברפואה מרחוק, כבר אין ספק ששוק הרפואה מרחוק יגדל מאוד בכל העולם. טכנולוגיות חדשות יאפשרו לאבחן חולים ולטפל בהם מרחוק באמצעות מכשירים חדשים שיפותחו לטובת העניין (כמו מכשיר האבחון מרחוק של חברת TytoCare הישראלית) או באמצעות מכשירים שכבר קיימים כמו טלוויזיה וטלפון נייד. פריצות דרך בתחום האינטליגנציה המלאכותית יפתחו אינספור אפשרויות נוספות – החל מניתוחים רובוטיים מרחוק וכלה במערכת שליטה מרכזית למכונות הנשמה שיחליפו חלק מהצוותים הרפואיים.

ישראל היא כבר היום בית לחדשנות בתחום הרפואי ולמכשור בדיקה וטיפול מרחוק כמו מכשיר Tyto. אין ספק שהשקעות בתחום הרפואה מרחוק רק ימשיכו לזרום – מה שיוצר הזדמנות מובהקת לישראל. ישראל יכולה להיות מוקד עולמי בתחום הזה, ולכן כל השקעה ממשלתית בו חשובה לאזרחי ישראל ונוסף על כך עשויה לחזור למדינה דרך מיסים.

ניתוח Big Data לצרכים של מערכות בריאות. משבר הקורונה הציב כמה אתגרים משמעותיים בפני מערכת הבריאות בישראל ובעולם כולו. מערכות הבריאות ומפתחי התרופות עדיין לא מנצלים כראוי טכנולוגיות קיימות, בעיקר בתחום הניתוחים של Big Data. נוסף על כך גילינו במהלך משבר הקורונה שבני אדם אינם מסוגלים לקבל החלטות מושכלות כשהם מוצפים בכמות מסחררת של מידע.

משבר הקורונה הוא הזדמנות להתגבר על מכשולים פוליטיים ובירוקרטיים כדי לקדם חקיקה וסביבה שיאפשרו לארגונים ולמוסדות שונים לחלוק מידע על מטופלים באופן שישמור הן על האוטנטיות שלו והן על פרטיות ועל אבטחת המידע. לשם כך יהיה צורך להקים מערכת מידע משותפת שתהיה מבוססת על ניתוח מידע, על טכנולוגיות של אינטליגנציה מלאכותית ועל לימוד מכונה (Machine Learning) ותאפשר תובנות עמוקות וזיהוי מגמות. מערכת כזאת תוכל לתרום רבות לתהליך של קבלת החלטות.

שיפור גדול נדרש בתחום של פיתוח תרופות, חיסונים וערכות בדיקה. הפיתוחים בתחומים האלה נמשכים כיום זמן רב, ובמהלך משבר הקורונה גילינו שלזמן הזה יש השפעה מרחיקת לכת על הכלכלה. יש לזהות טכנולוגיות שיכולות להאיץ פיתוחים, בדיקות ותהליכי אישור. כך, למשל, טכנולוגיה שמשתמשת ב־Big Data יכולה לזהות תרופות בעלות מנגנוני פעולה דומים, ואיך תרופות משפיעות על אנשים בעלי DNA דומה. יש לזכור ששימוש ב־Big Data יכול לשמש גם לגיבוש תובנות בהתבסס על חוכמת ההמונים (Crowd Sourcing), למשל בנוגע להשפעה של תרופות.

כאמור, למידע נוסף יש לפנות לפרק המוקדש להזדמנויות בתחום הבריאות (פרק ה).

חינוך מקוון וחינוך מרחוק

חינוך מקוון היה קיים עוד לפני משבר הקורונה, בעיקר בהשכלה הגבוהה, שם הוא אפילו זכה לפופולריות רבה. בבתי הספר היסודיים והתיכוניים, לעומת זאת, ישנו קושי מהותי בחינוך מקוון, שכן ככל שהתלמידים צעירים יותר, כך הם זקוקים יותר למגע אישי. נוסף על כך היה קשה להניע את מערכת החינוך המורכבת ורבת המשתתפים לשנות הרגלים ולעבור באופן משמעותי לחינוך מקוון. אף על פי כן, במהלך משבר הקורונה היה הכרח בחינוך מרחוק, ואף שרבים מבתי הספר בישראל התקשו מאוד לעשות את המעבר, הרי בסופו של דבר נחשפו גורמים רבים במערכת החינוך לחוויית החינוך המקוון, הבינו שזה אפשרי ועברו את המכשול הראשון בדרך לפריצת הדרך. לכן המסקנה היא פשוטה: עולם החינוך מוכן למעבר, ונדרשים כלים טובים יותר לחינוך מרחוק בעולם שלאחר הקורונה. יש צורך בפיתוח טכנולוגיות ותהליכים פשוטים שיאפשרו למידה פרודוקטיבית ומקיפה מרחוק. יתר על כן, זוהי הזדמנות לעדכן את תוכן הלימודים ואת שיטות ההוראה שמשמשות את המורות ואת המורים כך שיתאימו ללמידה מרחוק ויתרמו לה. חינוך מרחוק יכול להנגיש ליישובים בפריפריה לימודים במוסדות שאינם קרובים פיזית אליהם ולהגדיל זמינות של תכנים מתקדמים לאוכלוסיות מוחלשות שתכנים כאלה בדרך כלל אינם זמינים להן. נוסף על כך, זוהי הזדמנות לישראל להיות בחזית העולמית של לימוד מרחוק, ולכן ראוי שזו תהיה משימה לאומית.

עוד על חינוך מקוון ועל חינוך מרחוק – במסמך של הקבינט הציבורי לחינוך.¹⁷

תשלום ללא מגע

בעוד שישראל וארצות הברית עדיין מדשדשות מאחור, מדינות רבות עברו כמעט לחלוטין לתשלומים ללא מזומן. בחלק מהמדינות אף עברו לתשלום ללא מגע כלל – באמצעות כרטיסי אשראי שאינם מצריכים מגע (אירופה) או באמצעות תשלומים דרך טלפונים ניידים (סין). לאחר משבר הקורונה צפויות הטכנולוגיות האלה להיכנס במהירות גם לישראל.

פרטיות ואבטחת מידע

אבטחת סייבר. ישראל הייתה מרכז עולמי לאבטחת סייבר עוד לפני עידן הקורונה, והיא מוקד ללא פחות מ־20% מההשקעות העולמיות בתחום! אפשר רק לדמיין כמה עוד אפשר לגדול כשהעולם כולו הופך להיות יותר ויותר וירטואלי, ויותר ויותר עסקים יעברו למתכונת מקוונת ולעבודה מרחוק. המעבר הזה מציב אתגרים רבים בתחום של אבטחת הסייבר והשמירה על פרטיות המשתמשים, ולכן צפוי שחברות בכל העולם יתחרו ביניהן כדי לתת

17 מיכל שלם ומיכל לבנטל אנדרסון. (יוני 2020). משבר הקורונה כהזדמנות לאסטרטגיית צמיחה של מערכת החינוך. הקבינט הציבורי לחינוך. מקור: <https://bit.ly/2PINDIM>

מענה לאתגרים האלה. ניתן לצפות שמשקיעים רבים יישאו את פניהם לישראל ולחברות ישראליות.

פרטיות. הפרטיות שלנו נשחקה ב־10–15 שנים האחרונות, ככל שטכנולוגיה הפכה את הגישה למידע ולהעדפות שלנו ליותר זמינה. אנחנו מתקשים לאזן בין ההטבות הנובעות משיתוף המידע שלנו לבין הסיכונים הכרוכים בכך. משבר הקורונה האיץ את הוויכוח בנושא בעקבות מדינות שבחרו להשתמש ביכולות העיקוב שלהן כדי לעקוב אחרי מי שבאו במגע עם חולי קורונה מאומתים ולוודא שהם נכנסים לבידוד. מדובר בפגיעה קשה בזכות הפרטיות, שעד לפני כמה חודשים לא היה ניתן כלל להעלות אותה על הדעת. מכאן עולה השאלה: האם מאזן הפרטיות החדש יימשך גם לאחר תום המשבר?

סביר להניח שלפחות חלק מהנהלים הפוגעים בפרטיות, שאומצו בתקופת הקורונה, יישארו איתנו גם לאחר שיסתיים המשבר. יהיה קשה להשיב את המדיניות הקפדנית יותר בתחום השמירה על הפרטיות שהייתה קיימת לפני שמדינות החלו להשתמש באמצעים טכנולוגיים שונים כדי לנטר את האוכלוסייה. אבל ייתכן שאין כלל צורך לחזור למדיניות הפרטיות שאיפיינה את התקופה שלפני הקורונה, אלא יש להתמקד בגיבוש חוקים חדשים ומדיניות שיאפשרו לרשויות להשתמש במידע שברשותן על האזרחים, אך בשליטה ובבקרה שוטפת ובהקפדה על ענישה הולמת במקרה שיופרו חוקי הפרטיות החדשים.

סין והשוק הסיני

עדיין אי־אפשר לדעת כיצד ישפיע משבר הקורונה על מאזן הכוחות בין המעצמות, ובעיקר בין ארצות הברית לסין. אולם אין זה מופרך להניח שנראה יותר נכונות של סין ושל חברות סיניות להשקיע בישראל שכן אלה משוועות להשיג יתרון טכנולוגי על ארצות הברית בתקופה שלאחר המשבר (ובכלל). זוהי, כמובן, הזדמנות לחברות ישראליות, מאחר שסין היא שוק עצום למוצרים ולטכנולוגיות ישראלים.

עם זאת יש להכיר גם באתגרים הכרוכים בהתקרבות כלכלית לסין. ראשית, בעלת הברית החשובה ביותר של ישראל, ארצות הברית, נמצאת בתחרות עם סין, ולכן יש לקיים דיאלוג עם האמריקאים כדי לוודא שהם אינם נפגעים ממכירת טכנולוגיות ומוצרים לסין. שנית, יש להעריך ולנתח השקעות סיניות ויצוא טכנולוגיות לסין כדי להימנע מיצירת תלות ומאובדן שליטה כפי שקרה, למשל, באיטליה.

כוח אדם טכנולוגי

שוק ההייטק בישראל חווה בשנים האחרונות מחסור חמור בכוח אדם טכנולוגי. בעולם שלאחר הקורונה סביר להניח שהמחסור הזה אף יגדל — יחד עם הצמיחה בצרכים הטכנולוגיים ובהזדמנויות הטכנולוגיות. תהליכים של טרנספורמציה דיגיטלית רק יגברו, יינתנו יותר ויותר שירותים מקוונים, ונחווה גידול משמעותי בתחומים טכנולוגיים חדשניים ופורצי דרך כמו אינטליגנציה מלאכותית, מציאות מדומה (AR/VR), למידת מכונה, ניתוח מידע בכמויות

גדולות וביולוגיה חישובית (Computational Biology). כתוצאה מכך יגדל אף יותר הצורך בעובדות ובעובדים בתחומים הטכנולוגיים. אם ישראל מעוניינת להמשיך להוביל בפיתוחים טכנולוגיים, על מובילי המדיניות לדאוג להמשך ה"ייצור" של כוח אדם טכנולוגי בהיקף משמעותי.

אז מה חדש? הרי מלמדים בישראל מקצועות מדעיים וטכנולוגיים כבר היום, ולישראל ישנו המספר הגבוה בעולם של מדענים, של חוקרים ושל מהנדסים לנפש. אולם מה שצפוי להשתנות בעולם שאחרי הקורונה הוא ההיקפים הנדרשים של כוח אדם טכנולוגי. מדובר במספרים שהאוניברסיטאות והמכללות הקיימות בישראל כיום אינן מסוגלות להכשיר. לכן יש צורך בהסתכלות חדשה על ההכשרה אך בה בעת יש גם להסתייע בהעסקת כוח אדם טכנולוגי מחוץ לישראל (באמצעות מיקור חוץ).

ראשית, על ההכשרה הטכנולוגית לקבל מענה ברמת בתי הספר. כפי שמתחילים ללמד אנגלית מגיל צעיר, כך הכרחי ללמד גם את השפה הטכנולוגית מגיל צעיר: כתיבת קוד, חשיבה אלגוריתמית, מדעי המחשב וכדומה. מערכת החינוך חייבת להיערך להכשרה מסיבית של ילדות ושל ילדים בתחומים הטכנולוגיים כבר בחינוך היסודי. אם כך ייעשה, הדור הבא כבר ייקרא דור ה־T.

אולם מכיוון ש"יצירת" כוח אדם טכנולוגי באמצעות מערכת החינוך תיקח זמן, יש למצוא בינתיים פתרונות לטווח הקצר. בעדיפות ראשונה יש לרתום את כוחן של אוכלוסיות שאינן משתתפות כיום בשוק הטכנולוגי באופן פרופורציונלי לגודלן באוכלוסייה. מדובר, למשל, בערביי ישראל (למרות ההתקדמות המשמעותית שעשו בשנים האחרונות), בנשים ובחרדים. עבודה מרחוק יכולה לתרום ולהפוך את העבודה בתחומים הטכנולוגיים ליותר נחשקת בעבור אוכלוסיות מסוימות. לבסוף יש לזכור שלתעשיית ההייטק יש גם צרכים שאינם טכנולוגיים באופן ישיר: מנהלי מוצר, מעצבים, אנשי מכירות ושיווק, טכנאים ועוד. המעטפת הזאת יכולה להכיל אוכלוסיות וסקטורים נוספים בכלכלה שלאחר הקורונה. בעדיפות שנייה יש לפתוח את שערי ישראל למספר קצוב ומבוקר של כישרונות טכנולוגיים מחו"ל שיעזרו לישראל להתמודד בהצלחה עם הדרישה הגוברת לכוח אדם טכנולוגי.

המלצות

יישום ההמלצות הבאות יתרום למינוף המגמות וההזדמנויות שצוינו לעיל:

■ יש למפות את מגמות העתיד, להציב מולן את החוזקות ואת החולשות של השוק הישראלי ולהקצות משאבים למינוף החוזקות בשוק הגלובלי.

- **יש לבצע השקעות ממוקדות וזריזות בתשתיות תקשורת מתקדמות.** על הממשלה להשקיע במהירות בתשתיות תקשורת נרחבת ויציבה שתספק אינטרנט מהיר לכל בית בישראל. את העבודה על כך יש להתחיל במוקדי התעסוקה המרכזיים. כדי לעשות זאת בצורה היעילה ביותר יש לנקוט את הצעדים הבאים:
 - א. יש להקים ועדה ארצית שתדון בדור הבא של התקשורת המהירה. לוועדה צריכה להיות סמכות להחליט על יישום יוזמות ועל הקצאת משאבים.
 - ב. יש לבנות רשת אינטרנט מהירה (Fast Internet Grid ובקיצור: FIG) הדומה לרשת החשמל.
 - ג. יש לתת תמריצים ותמיכה לחברות פרטיות שיפרסו FIG.

■ יש לגבש תוכנית ארצית לפיתוח מוקדי עבודה בקהילה.

- א. יש להשקיע במוקדי עבודה שיתופיים ביישובים בפריפריה (בסגנון WeWork) כדי לאפשר עבודה מרחוק למי שאינם יכולים לעבוד מהבית.
- ב. יש ליצור שיתופי פעולה של המגזר הפרטי עם עיריות ועם רשויות מקומיות.
- ג. יש להעניק תמריצים להקמת תשתיות אופרטיביות למוקדי העבודה המשותפים כמו שירותי מזון וניקיון. תשתית כזאת יכולה לספק הזדמנויות תעסוקה.

■ יש למקד את ההשקעות ביוזמות טכנולוגיות שצפויות להתפתח בתקופה שלאחר הקורונה, בין היתר בשיתוף עם קרנות הון סיכון. דוגמאות:

- א. רפואה מרחוק ומערכות לזיהוי ולניתוח של מגמות המבוססות על Big Data.
- ב. טכנולוגיית עבודה מרחוק וחדרי פגישות וירטואליים (AV/VR) אפקטיביים.
- ג. טכנולוגיות שילוח ולוגיסטיקה.
- ד. ביולוגיה חישובית (Computational Biology).
- ה. פיתוח מזרז של תרופות ושל חיסונים.
- ו. טכנולוגיות ללימוד (Ed-Tech) וללימוד מרחוק.

■ יש לכוון שותפות ממשלתית פרטית כדי להעלות את המודעות לסיכוני הסייבר בעידן שלאחר הקורונה וליישם פתרונות סייבר שיגנו מפני הסיכונים האלה. מאחר

ששוק הסייבר בישראל חזק ואינו זקוק לתמיכה ממשלתית כדי להמשיך לצמוח, אין הרבה טעם להעניק לו תמריצים ממשלתיים. אולם שיתוף פעולה ממשלתי פרטי הוא

הכרחי. אם ישראל תפתח ותיישם פתרונות סייבר במערך הממשלתי, תיווצר הזדמנות למכור פתרונות דומים למדינות אחרות.

■ יש לדרבן משרדי ממשלה ובתי ספר לאמץ מוקדם ככל האפשר (Early Adopters)

טכנולוגיות ושיטות חדשות וחשובות בעולם שאחרי הקורונה. להלן כמה דוגמאות:

א. יש לפרסם קווים מנחים ואף הנחיות שיאפשרו עבודה מרחוק לעובדים במשרדי הממשלה.

ב. יש להאיץ ולממן את יישום הפרויקט "ישראל דיגיטלית" וכן יוזמות דומות.

ג. על הרשות לחדשנות לתמוך בפרויקטים ובסטרטאפים של Ed-Tech (שבדרך כלל מתקשים לקבל השקעות של גופים למטרות רווח).

ד. יש להסב את מערכי השיעורים באוניברסיטאות לפורמט אינטרנטי כדי לאפשר לסטודנטים מהארץ ומהעולם להשתתף בקורסים וכדי לפנות את הזמן היקר של הסגל האקדמי למחקר, להובלת פרויקטים ולחניכת תארים מתקדמים. מעבר לפורמט אינטרנטי גם יפחית הוצאות ויגדיל הכנסות – מה שיקל על האוניברסיטאות.

ה. יש להעניק תמריצים לפיתוח תוכן מקוון בשיתופם של כמה מוסדות.

ו. יש להנחות את בתי הספר ואת האוניברסיטאות לקיים פיילוטים של למידה מקוונת וליישם מוקדם ככל האפשר.

ז. יש ליזום רפורמה במדיניות, בבירוקרטיה ובמתודולוגיה של מערכת החינוך כדי לאפשר ואף לדחוף את השינוי.

ח. יש לממן תוכניות המנגישות למידה מרחוק לתלמידים ולסטודנטים מקבוצות מוחלשות.

■ יש לקדם חוקים, מדיניות ושיטות שלא רק יעודדו את המעבר לשירותים מקוונים,

אלא אף יחייבו אותם. במיוחד יש לנקוט את הצעדים הבאים:

א. יש להחיש את תהליך ההטמעה של שימוש בצריכה מקוונת בישראל (למשל באמצעות אמזון).

ב. יש לתת תמריצים למשרדים ממשלתיים ולחברות שיאמצו טכנולוגיה מתקדמת לעבודה מרחוק ויוכיחו שהם עושים בה שימוש הולך וגובר (בדומה לתמריצים הניתנים לעסקים בפריפריה).

ג. יש לקבוע מדיניות פרטיות ושיתוף בתחום המידע הרפואי שתאפשר שיתוף מידע בין־מוסדי לצורכי ניתוח וזיהוי של מגמות אך גם תיתן מענה לאתגרי אבטחה ופרטיות. על המדיניות הזאת לכלול אמצעי בקרה הדוקים וענישה למי שמפירים את החוקים.

ד. יש להנהיג רגולציה ותמריצים לשימוש מרחוק במכשירים רפואיים ובפרוצדורות רפואיות. יש לתת תמריצים לצוותים רפואיים שישתמשו בהם באופן קבוע (ולשם כך יש לפתח כלי מדידה לשימוש מרחוק במכשירים רפואיים ובפרוצדורות רפואיות).

- **הבטחת מאגר של כוח אדם טכנולוגי ל-20-30 השנים הקרובות.** כדי להבטיח שמאגר העובדות והעובדים הטכנולוגיים של ישראל ימשיך לגדול ויענה על הביקוש הגובר על המדינה להשקיע במערכת החינוך ברמותיה השונות:
- א. בהמשך לפרויקט הממשלתי למיפוי מגמות העתיד והרלוונטיות שלהן לישראל יש למפות גם את מקצועות העתיד בתחום הטכנולוגי. מימון יוקצה למוסדות שיתאימו את תוכניות הלימודים ואת התארים המוצעים לאותן מגמות עתידיות.
 - ב. יש לחייב לימודים בתחומים כמו מדעי המחשב, תכנות ומקצועות טכנולוגיים אחרים החל מבית הספר היסודי – במיוחד באמצעות שימוש בטכניקות של למידה מרחוק.
 - ג. יש לתמרץ הנגשה של מקצועות טכנולוגיים ושל מקצועות תומכי הייטק (כמו מכירות, שיווק, עיצוב וכדומה) מגיל צעיר לאוכלוסיות מוחלשות.
 - ד. יש לתת ויזות תושבות למומחים טכנולוגיים (כולל ללא יהודים) שיעבדו בחברות ישראליות בתחומים שבהם קיים פער בהיצע הכישרונות הישראליים. המומחים האלה יביאו את הכישרון שלהם לתוך חברות ישראליות וימשכו אחרים לבוא לעבוד עימם.
- **גיבוש עמדה ממשלתית וקווים מנחים ברורים לפיתוח שיתופי פעולה כלכליים עם סין ועם חברות מסין.**

ה.

הזדמנויות בתחום הבריאות

ד"ר רן גושן

הקורונה היא בראש ובראשונה הזדמנות להעמיד את מערכת הבריאות בכלל ואת מיטות האשפוז במחלקות הפנימיות בפרט בראש סדר העדיפויות התקציבי. מערכת הבריאות הוחלשה בעשור האחרון, ומהבחינה הטכנולוגית בכלל, ומבחינת טכנולוגיות התקשורת בפרט, היא נמצאת 10-15 שנים אחורנית בהשוואה לטכנולוגיות הנמצאות בשימוש המערכת שהייתה תמיד בראש סדר העדיפויות: הצבא. במסגרת השינוי בסדר העדיפויות יהיה צורך לפתח למערכת הבריאות כלים וטכנולוגיות מתקדמים שיתאימו לעולם שאחרי הקורונה. כמו כן דרושים שינויים בתפיסת המעבר משגרה לחירום במערכת הבריאות. מדובר בעניין תרבותי וניהולי ובאימוץ שיטות מתקדמות לקביעתה של תמונת מודיעין מהימנה. מטרת המסמך היא לדון בהזדמנויות הקיימות בכמה מגזרים בתחום הרפואה – מעבדות, בתי החולים, רפואת הקהילה והכשרת כוח אדם רפואי – בדגש על מערכות שיאפשרו מעבר קל יותר משגרה לחירום. דיון בטכנולוגיות הרפואיות מובא בפרק ד המוקדש להזדמנויות הטכנולוגיות. ההזדמנויות מצויות בשני תחומים: זיהוי המוקדם של מגפה וניהולה לאחר שהתגלתה.

הזדמנויות לזיהוי מוקדם של מגפה

מעבדות – בנייתה של תמונת המודיעין

יש מקום לבנות מערכת מידע מבוססת **Big Data** ובינה מלאכותית (AI) לזיהוי התפרצות. המערכת תהיה מושתתת על איחוד התיק הרפואי בקהילה ובבתי החולים ועל קבלת נתונים מבתי המרקחת. מניסיון שנצבר אנחנו יודעים שמערכת כזאת יכולה לחזות ביעילות רבה התפרצות של מגפת שפעת. מאגר מידע כזה הכולל נתונים קליניים, מעבדתיים והדמייתיים יוכל לאפשר שימוש בכלים של בינה מלאכותית לזיהוי מהיר של התפשטות מגפה ושל מוקדי התפרצות.

כבר יש כמה חברות שפיתחו כלי חיזוי כאלה, וישנן אחרות שעוסקות בפיתוחם. לישראל יש הזדמנות להשתלב בפיתוח כלים הודות ליכולתה להביא להתממשקות של כל מאגרי הנתונים הרפואיים הרלוונטיים: התיקים הרפואיים בקופות החולים ובבתי החולים, הנתונים מבתי המרקחת וממאגרי מידע נוספים שנותנים תמונה טובה על האוכלוסייה. ניתוח המידע הזה יאפשר לכלים של בינה מלאכותית לזהות מראש אזורים אדומים (שבהם יש סיכון גבוה להידבקות) המצריכים בדיקות המוניות. יתר על כן, כלים כאלה יוכלו לסייע לרופאים לקבוע מראש איזה חולה מצוי בסיכון גבוה יותר להידרדרות. יש כמה חברות בעולם – וגם בישראל – שהחלו להשתמש במערכות לזיהוי מוקדם של התפרצויות, אך מי שיצליח לשכלל את האלגוריתמים של החיזוי ולכלול בהם את כל התיקים הרפואיים של תושבי ישראל (לאחר שאלה עברו התממשקות מלאה) ישיג פריצת דרך של ממש.

האתגר המשמעותי ביצירת מערכת כזאת טמון בקושי לאחד את כל ה־Data הרלוונטי. הקושי הזה נובע בעיקר מחוסר הרצון של הגופים השונים לשתף את המידע המצוי ברשותם. ניתן להתגבר על האתגר הזה באמצעות בנייתה של פלטפורמה רגולטורית שתאפשר את שיתוף המידע. כדי להצליח במאמץ הזה יש צורך בצוותים שמיומנים בעיבוד של Big Data, ויותר מכך: יש צורך להכין תשתית רגולטורית (בניית המערכת top down) ולהעניק תגמול נאות למשתתפים במאמץ (בניית המערכת bottom up).

ההצלחה תלויה גם ביכולת לנטר את האוכלוסייה. במהלך משבר הקורונה עלתה השאלה מי ראוי שינטר את האוכלוסייה: מערכת הבריאות או הצבא? אין תשובה חד־משמעית לשאלה הזאת, ובלבד שהמערכת שאחראית לניטור תבין בבריאות, ובכלל זה בתהליכים שמתרחשים בתוך מערכת הבריאות. לצורך זה אפשר ומומלץ להכשיר יחידה של משרד הבריאות בהפעלה של כלי מודיעין.

השלב שלאחר מכן יהיה ניטור אזורי ובינלאומי שיוכל לתת התרעה מספקת למדינות – מה שיאפשר להן להיערך בעוד מועד כדי למנוע התפשטות מגפות כפי שהתפשטה הקורונה. לשם כך יש להקים מערך ניטור שיהיה ממוקם בארגון בינלאומי (ו/או בארגון אזורי) כמו ארגון הבריאות העולמי ואשר ירכז בידיו את כל המידע. המדינות החברות בארגון יתנו את הסכמתן להקמתו של מערך הניטור וישתפו פעולה עם הגוף שיפעיל אותו. אף שמדובר יהיה בגוף על־מדינתי, סביר להניח שהטכנולוגיה שהוא יפעיל תגיע מהשוק הפרטי. עד שמערך כזה יהיה בשימוש יוכלה ישראל להוביל את בניית הטכנולוגיה שתאפשר את תפעולו. מדובר יהיה במערך שישען על מאגרי מידע בינלאומיים אמינים ועל דיווחים מהעולם ובאמצעותם הוא יוכל לזהות הגעה של מגפה.

נקודת התחלה טובה תהיה הרחבה של מערך הדיווח הקיים לשפעת כך שהוא יביא לידי ביטוי את כל חלקי האוכלוסייה בארץ.

הדדמנויות לשדרוג הניהול של משבר עתידי

טכנולוגיה מעבדתית

אחד הפערים הברורים של ההיערכות הישראלית בתחילת משבר הקורונה היה בתחום הבדיקות. אחת האפשרויות לסגירת הפער הזה היא עריכת בדיקות המוניות בטכניקה של **Batching/Pooling** (שבה בדיקה אחת כוללת מספר רב של דוגמיות דם), ורק אם בדיקה יוצאת חיובית, בודקים כל אחת מהדוגמיות שמרכיבות אותה. אולם זהו תהליך שמסכן את הצוות הבודק מאחר שהדוגמיות מאוד מידבקות. נוסף על כך מדובר בשיטת עבודה מסובכת מהבחינה הטכנית. על הקשיים האלה ניתן להתגבר באמצעות תכנון מראש של מערכות אוטומטיות ורובוטיות מתוחכמות שיעשו בדיקות המוניות. העתיד בתחום הזה הוא בדיקות המוניות, ומערכות וטכנולוגיות שיתרמו לכך יהיו משמעותיות מאוד בעולם הרפואה שלאחר הקורונה.

בתחילת משבר הקורונה הקימו במעבדה הארצית לנגיפים מערכת אבחון באופן די מהיר (בתוך כמה ימים). זו הייתה הצלחה, אולם למערכת היו מגבלות קשות. הלקח שהופק מכך היה שיש צורך לבנות מערכות אבחון ורסטיליות שאפשר יהיה להקים באופן מהיר, או שניתן לעשות להן הסבה לבדיקה הרצויה, ושלחן יהיו יכולות של AI ושל Machine Learning. כדי שהמערכות האלה יצליחו יש לפתח פרוטוקולים של הארגונים ושל הגופים העוסקים בדבר – בשיתופו ובהסכמתו של משרד הבריאות – שיאפשרו לעשות את הדגמות ההמוניות. נוסף על כך יש לשלב יכולות מחקריות המצויות באקדמיה כמו שימוש בצידוד בין-מחלקתי (צב"מ) המשמש כמה מחלקות.

בתי חולים

שינוי בסדר העדיפויות והקצאת משאבים ותקציבים למערכת הבריאות יכולים לענות על צרכים אקוטיים רבים של בתי החולים, בדגש על מיטות אשפוז במחלקות הפנימיות. נוסף על כך יהיה צורך לפתח כלים וטכנולוגיות מתקדמים לטיפול במסגרת בתי החולים, ובמיוחד בתחומים הבאים:

טיפול במגפות בבתי החולים. לטיפול עתידי בחולים במחלות מידבקות יש לפתח כלים להקמת יחידות או מחלקות לטיפול תוך כדי בידוד בלי ליצור בתי חולים נפרדים. כדי לצלוח טיפול תוך כדי בידוד במערכת הקיימת של בתי החולים יש צורך לפתח ולהכניס לשימוש אמצעים שימנעו ככל האפשר מגע ובד בבד ישפרו את אמצעי המיגון לצוות הרפואי באמצעות פיתוח טכנולוגיות של ציוד מיגון אישי (Personal Protection Equipment) ובקיצור: PPE). נוסף על כך יהיה צורך לפתח מערכות לניטור רב-ממדי של החולים בבתי החולים ללא מגע אדם.

אשפוז וטיפול מרחוק. כלים לאשפוז ולטיפול מרחוק יאפשרו לטפל בחולים בלי שיגיעו לבתי החולים וכן לשחרר מוקדם יותר חולים הביתה מבתי החולים שכן המשך המעקב אחריהם יעשה מרחוק. לשם כך יהיה על בתי החולים להגדיל את היחידות לאשפוז בית. טיפול מרחוק ידרוש פיתוח של כלי ניטור וטיפול שיימצאו אצל החולה ושהוא – או הצוות הרפואי – ישלטו בהם. כדי לאפשר שימוש בכלים שמנטרים ציוד "חכם" ושולטים עליו מרחוק, כמו ציוד הנשמה, יש לפתח טכנולוגיות ענן מאובטחות.

עוד על אבטחת סייבר ועל טכנולוגיות רפואיות – בפרק ד של המסמך הזה.

הכשרת כוח אדם בעת מצב חירום רפואי

לימוד מרחוק. בעת משבר ניתן די בקלות לקיים מרחוק את הלימודים הפרה-קליניים בפקולטות לרפואה, לרוקחות, לסיעוד ולריפוי בעיסוק. האתגר גדול יותר כאשר מדובר בשנים הקליניות הדורשות התנסות עם חולים. בעת משבר הקורונה התקבלה החלטה שלא להכניס את הסטודנטים לרפואה לבתי החולים, מאחר שהם אינם מוסמכים לטפל בחולים, אך יכולים להיות נשאים של הנגיף ומוקד של הדבקה. אולם סטודנטים רבים התגייסו לקחת דגימות במסגרת מד"א, להביא תרופות לחולים או לעשות בדיקות בבתיים. היו גם סטודנטים שהתנדבו להיות שמרטפים לילדיהם של הצוותים הרפואיים.

אך כל אלה כמובן אינם תחליף ללימודים קליניים, ולכן יש הכרח לפתור את האתגר הזה. הדרך הנכונה ביותר להתמיד בלימודים הקליניים בתקופת מגפה היא באמצעות סימולציות. זוהי צורת למידה שקיימת ברחבי העולם – ובמיוחד במדינות מפותחות – אך סביר להניח שהשימוש בה יגבר, ויידרשו פיתוחים של טכנולוגיות ושדרוגים בעולם שאחרי הקורונה. לכן יש לדחוף לפיתוח מרכזים ופלטפורמות לסימולציה בכל פקולטה לרפואה כדי לתת מענה להיעדר היכולת לקיים הוראה קלינית פרונטלית במחלקות. יתר על כן, יהיה צורך למסד פלטפורמה לבחינות מרחוק שיוזעת להתמודד עם העתקות ועם סוגים שונים של בחינות. כמו כן יש למצוא מענה עתידי לסטודנטים לרפואה בחו"ל שלימודיהם הופסקו עקב מגפה (או עקב מצב חירום אחר). מדובר בצורך חיוני שכן בוגרי רפואה מחו"ל מאיישים כ-60% ממשורת הרופאים בארץ, ובלעדיהם ייווצר מחסור חריף ברופאים בישראל. אחת הדרכים להמשיך את ההכשרה של הרופאים האלה היא באמצעות שיבוצם ברפואת הקהילה, למשל במרכזים לבריאות המשפחה, הילד והאישה במקום במחלקות הקליניות. בכך גם יקלו על העומס הקיים כיום על הרופאים העובדים בקהילה.

שדרוג היכולות של רפואת הקהילה

מגפת הקורונה עצרה במידה רבה את רפואת הקהילה (השירותים של קופות החולים). הסיבה: חולים רבים העדיפו שלא לקבל שירות רפואי וטיפולי שגרה (מעקבי סוכרת ולחץ דם וכדומה) מחשש להידבקות. לכן בעולם שלאחר הקורונה צפויות המרפאות בקהילה לשנות את התנהלותן.

רפואה מרחוק ואוטומציה של הבירוקרטיה. בשנים האחרונות החלו קופות החולים להשקיע משאבים רבים במערכות של רפואה מרחוק. לשם כך הן החלו להפעיל לא רק שיחות וידאו עם רופאים, אלא גם טכנולוגיות מתקדמות לאבחון ולניטור. ישנה כוונה לאפשר רפואה מרחוק בעוד ועוד תחומים (עיניים, רפואת נשים ואפילו פסיכולוגיה ופסיכיאטריה). פותחו גם מערכות וטכנולוגיות שיכולות להפחית בירוקרטיה מהרופאים ולייעל את המערכת כולה, אבל יש עוד הרבה מה לעשות. למשל, יש לשפר את התיק הרפואי הממוחשב ולהטמיע בו יכולות של זיהוי קולי, מערכות למניעת טעויות ברישום מרשמים ומערכות תומכות החלטה. אוטומציה של המערכת של קופות החולים תוכל לתת תזכורות על בדיקות שגרתיות בהתאם לתיק החולה, לעקוב אחרי קניית תרופות, לחדש מרשמים באופן אוטומטי בעת רכישה של תרופות קבועות וכדומה. מערכת כזאת שתנגיש – באופן מאובטח – את התיק הרפואי גם לגורמים מחוץ למרפאות (כמו מרפאות "בטרם" ורופאים מטפלים שנמצאים בבתיהם מחוץ לשעות הקבלה) תאפשר להקים תשתית למתן מענה מחוץ לשעות העבודה – מה שיפחית את העומס מהמרפאות ומבתי חולים.

שירות רפואי סטרילי בקהילה בעת מגפה. כדי שבהתפרצות הבאה (של קורונה או של כל מגפה אחרת) לא יופסקו שירותי הבריאות בקהילה יש ליצור שני סוגי מרפאות בקהילה: האחת נקייה (שבה קטן הסיכון להידבק במגפה) והאחרת ייעודית לטיפול במי שעלולים להיות נגועים.

האוכלוסייה שהכי חוששת להגיע לטיפול ולמעקב שגרתי בעת התפרצות מגפה היא מבוגרים ובעלי מחלות רקע. מאחר שלא כל טיפול ניתן לעשות היום מרחוק (ואולי גם לא ניתן יהיה בשנים הקרובות), חשוב להביא את רפואת הקהילה אל אותו חלק באוכלוסייה שישאר לאורך זמן בבידוד.

שינוי מערכתי ברפואה בקהילה. יש צורך לבנות מודלים (ולהסדיר אותם רגולטורית) שיפחיתו מהרופאים מטלות שאינן מצריכות ידע רפואי כמו חידוש מרשמים ומתן אישורים על ימי מחלה. כמו כן יש להעביר את המיון ואת הטיפול הראשוני לידי המקצועות הפרה-רפואיים. תפקיד מפתח ברפורמה המוצעת יכול להיות מופקד בידי האחות המומחית בקהילה. מדובר בפונקציה רפואית חיונית שיש להקים ולבסס. בשעת חירום אין כיום מערכת הסברה פעילה לציבור בנוגע לצורך לעקוב אחרי מחלות כרוניות. הקמת מערכת כזאת, שתדע לפעול ביעילות בעיתות חירום, תוכל להציל חיים.

שינויים מבניים במערכת הבריאות

כדי לגשר על הפערים הקיימים בין מערכת הרפואה בבתי החולים לרפואה בקהילה יש להקים רשות אשפוז אזורית עצמאית (תאגידיים) שתהיה אחראית, בין היתר, לרפואה בקהילה ותשמור על קשר רצוף איתה. כדי להגביר את יעילות הרשות מומלץ שלא תהיה בשליטתו של משרד הבריאות, שכן הוא הבעלים של יותר ממחצית בתי החולים בארץ.

רפורמות נוספות שמומלץ לאמץ:

- יש לשנות את שיטת התגמול למוסדות הרפואיים כך שבתי חולים סיעודיים ומוסדות מחסה יוכלו לתת מענה רפואי אמיתי.
- יש להטמיע עקרונות של תגמול לפי ביצוע (Pay for Performance ובקיצור: P4P) במקום תגמול בעבור שירות (Pay for Service ובקיצור: P4S).

1. עידוד עלייה לישראל בעולם שלאחר הקורונה

שרה גרינברג

הקדמה

כשם שכל יהודי בעולם נהנה מהזכות התמידית לעלות לישראל, כך נהנית ישראל מהעולים ומהכלים שאלה מבינים עימם. מדינת ישראל משמשת תמיד מקלט חיוני ליהודים הנמלטים מאנטישמיות ומרדיפות, ובמקביל, בכל גל עלייה נהנית ישראל מתוספת של אנשים שופעי איכויות, רעיונות חדשניים ומיומנויות חדשות.

עלייה מרחבי העולם היא ערך עליון למדינת ישראל, אולם המאמר הזה מתמקד במשיכת עולים ממדינות מערביות, מאחר ששיעורי העלייה מהמדינות האלה היו נמוכים יחסית בעבר, וכעת יוצר משבר הקורונה הזדמנות ייחודית להציע ליהודים מהמדינות האלה – שאלמלא כן כנראה לא היו שוקלים לעלות לישראל – בית חדש, בטוח ויציב.

הרקע הכללי

- נכון לתחילת 2019 מונה האוכלוסייה היהודית בעולם – כ־14.7 מיליון נפשות. כ־8 מיליון מהם מתגוררים מחוץ לישראל.¹
- מאז קום המדינה עלו לישראל 3.3 מיליון בני אדם.
- בעשור האחרון הגיעו לישראל 255 אלף עולים מ־150 מדינות.
- ב־2018 הקצתה ממשלת ישראל 72 מיליון שקלים לקידום העלייה.²

שרה גרינברג עלתה מארה"ב לישראל ב־2015. בשנים 2018-2019 הייתה יועצת ראש הממשלה לקשרי חוץ, והיום, במקביל לניהול קרן השקעות, היא ממשיכה להיות פעילה במגזר החברתי והפוליטי. גרינברג היא בעלת תואר ראשון מאוניברסיטת ייל בכלכלה ובעלת תארים שניים במנהל עסקים ומנהל ובמדיניות ציבורית מאוניברסיטת הרווארד.

1 Rosner, S., et al. (June 30, 2019) *Executive Summary: 2019 Annual Assessment of the Situation and Dynamics of the Jewish People*. Jewish People Institute. Retrieved from: <https://bit.ly/3g4niAt>

2 בסיס התקציב של משרד העלייה והקליטה. (2019). מקור: bit.ly/3a97muC.

- מספר העולים ממערב אירופה ירד בשנים האחרונות. כך, למשל, מספר העולים שהגיעו ממערב אירופה ב־2018 פחת בכ־20% בהשוואה לשנה שלפני כן.³
- מספר העולים מצפון אמריקה נמצא גם הוא בירידה בשנים האחרונות. ב־2018 פחת מספר העולים מצפון אמריקה בכ־6% בהשוואה לשנה שלפני כן.⁴
- העולים ב־2019 הגיעו ברובם ממזרח אירופה (24,641 שהם כ־70%) — במיוחד מרוסיה ומאוקראינה. מקור העלייה השני בגודלו הוא צפון אמריקה (3,470 עולים שהם כ־10% מכלל העולים).⁵

מגמות

העלייה באנטישמיות

מספר האירועים האנטישמיים בעולם נמצא במגמת עלייה. ב־2019 נרשמה עלייה בשיעור של 18% באלימות אנטישמית — בהמשך לעלייה המתמדת בהתקפות אנטישמיות שנרשמה בשנים האחרונות.⁶ על פי סקר שערכה ב־2020 הליגה נגד השמצה (לפני שפרצה מגפת הקורונה בצפון אמריקה), כמעט שני שלישים מיהודי אמריקה מרגישים כיום פחות בטוחים בהשוואה לכל תקופה אחרת בעשר השנים האחרונות. עוד עולה מהסקר כי יותר ממחצית מיהודי ארצות הברית מדווחים שהיו עדים לאירוע שהמניע שלו היה אנטישמיות.⁷ מדיווחים עדכניים המפורטים בסקר של אוניברסיטת תל־אביב עולה כי מאז החלה מגפת הקורונה חלה עלייה משמעותית בהאשמות שיהודים — הן באופן אינדיווידואלי והן באופן קולקטיבי — עומדים מאחורי התפשטות הנגיף או מרוויחים ישירות מהמצב. מהנתונים האלה ניתן להסיק שהאנטישמיות תמשיך להתחזק גם לאחר המגפה, ואולי אף בקצב מואץ.⁸

העלייה במחירים של שירותי הבריאות

עלויות בריאות גבוהות ומערכות רפואה כושלות מעוררות דאגה בקרב קהילות יהודיות בכל העולם. לשם דוגמה, ההוצאה השנתית הממוצעת בארצות הברית לכיסוי שירותי בריאות

The Jewish Agency for Israel. (2018). *Aliya Statistics*. Retrieved from: <https://bit.ly/2WZYbY8> 3

ש.מ. 4

Dvir, N. (May 11, 2029). *As Israel celebrates Aliyah Day, 2019 figures point to a peak year*. 5

Israel Hayom. Retrieved from: <https://bit.ly/2WZwxDL>

Heller, A. (20 April 2020). *Anti-Semitic sentiments seen rising as pandemic dredges up old hatreds*. Times of Israel. Retrieved from: <https://bit.ly/303GcSM> 6

Ahren, R. (21 April 2020). *Two-thirds of US Jews feel less safe than a decade ago – survey*. Times of Israel. Retrieved from: <https://bit.ly/2D93Q7m> 7

Heller, A. (20 April 2020). *Anti-Semitic sentiments seen rising as pandemic dredges up old hatreds*. Times of Israel. Retrieved from <https://bit.ly/303GcSM> 8

משפחתיים עלתה בכמעט 5% ב-2018 לסכום שנתי של 19,616 דולר. יתר על כן, האמריקאים נאלצים כיום – יותר מאשר אי פעם בעבר – להוציא כסף ישירות מכיסיהם למימון שירותי רפואה. המעבר לביטוחי בריאות המבוססים על שיעור גבוה של השתתפות עצמית (העלות: עד 13,300 דולר למשפחה) הגדיל בשיעור ניכר את הוצאות הבריאות. הצפי הוא שעד 2027 יגיעו עלויות הבריאות בארצות הברית לכ-17 אלף דולר לאדם בשנה.⁹ מודל שירותי הבריאות הלאומיים של ישראל עשוי להיות מקור משיכה גובר ליהודים החיים בתפוצות, בהנחה שמערכת הבריאות בישראל תמשיך להיחשב לכדאית ולאיכותית ובעלות נמוכה.

אבטלה. נגיף הקורונה הותיר מיליונים ברחבי העולם ללא עבודה. בארצות הברית בלבד יש כרגע 22 מיליון אמריקנים לא מועסקים, והמספרים עולים מדי יום.

מגמות נוספות הייחודיות לארצות הברית

עלות החינוך היהודי. שכר הלימוד השנתי בבית ספר יהודי בארצות הברית נע בין 15 אלף ל-20 אלף דולר בשנה, ומשמעות הדבר היא שמשפחות יהודיות רבות מוציאות שיעור ניכר מהכנסותיהן על חינוך או שנאלצות לשלוח את ילדיהן לחינוך הציבורי שאינו יהודי. הנטל הכספי של החינוך היהודי, שמתווסף לעלות הלימודים בקולג', גורם לכך שמשפחות יהודיות רבות מחפשות מודלים חלופיים לחינוך – וזוהי הזדמנות לישראל להדגיש שמערכת החינוך הישראלית היא חינוכית ואיכותית.

איום ההתבוללות. 58% מהיהודים הלא חרדים בארצות הברית התחתנו עם לא-יהודים, ורק כמחצית מילדיהם גדלים כיהודים. בקהילות יהודיות דוברות אנגלית אחרות ברחבי העולם השיעור של נישואי התערובת נמוך משמעותית מאשר בארצות הברית (23% בקנדה, בין 15% ל-25% באוסטרליה).¹⁰ לזוגות צעירים ולמשפחות יהודיות שאינם חרדים ומודאגים מההתבוללות, ישראל היא כנראה האפשרות היחידה לקיים אורח חיים פלורליסטי וחילוני, אך בה בעת להבטיח את המשכיות היהדות.

דגש על פלורליזם דתי. רבים מהיהודים האמריקאים מתרעמים על כך שהיהדות הרפורמית והיהדות הקונסרבטיבית אינן מוכרות בישראל, וכי הרבנות שולטת באופן בלעדי על הצמתים החשובים בחיי התושבים היהודים בישראל כמו נישואים ומוות. כתוצאה מכך אין בישראל, בין היתר, נישואים וגירושים אזרחיים. המאמצים שעושה ממשלת ישראל כדי להפגין התקדמות כלשהי במתן הכרה בזרמי היהדות השונים והמחויבות לקלוט כל יהודי – בלי קשר לזרם שאליו הוא משתייך – עשויים גם הם לחזק את העניין של יהודי המערב בעלייה לישראל.

9 Probasco, J. (Oct 16, 2019). *Why Do Healthcare Costs Keep Rising?* Investopedia. Retrieved from: <https://bit.ly/3f88saR>

10 Rosner, S., et al. (June 30, 2019) *Executive Summary: 2019 Annual Assessment of the Situation and Dynamics of the Jewish People*. Jewish People Institute. Retrieved from: <https://bit.ly/30URkQS>

הזדמנויות

ביחד, ארצות הברית וישראל הן בית לכ־80% מיהודי העולם (מספר היהודים בארצות הברית, הקהילה היהודית הגדולה ביותר מחוץ לישראל, הוא כ־5.7 מיליון). עם זאת, לא הייתה בעבר עלייה גדולה מארצות הברית וגם לא מקנדה, מאנגליה או מאוסטרליה. חלקן היחסי של המדינות האלה בעלייה לישראל נותר קטן.

מדוח שכתבה חברת הייעוץ דלויט ב־2009 בהזמנת הארגון "נפש בנפש" עולה כי עולים ממדינות המערב מחזירים את כל ההשקעה הממשלתית בהם בתוך שנתיים לאחר העלייה.¹¹ העולים האלה נוטים להיות משכילים יותר ומשתכרים לרוב היטב, ולכן ישראל הנהיגה לא רק מהמיומנויות המיובאות שלהם, אלא גם מתשלומי המיסים שלהם. הגברת העלייה בכלל ומהמדינות הדוברות אנגלית בפרט תזרים לישראל חמצן חיוני. זהו אינטרס אסטרטגי וכלכלי של ישראל.

יהודים ברחבי העולם, ובמיוחד במדינות הדוברות אנגלית, מהססים לעזוב את מדינותיהם כאשר הם חשים בטוחים ומוגנים, אולם מגפת הקורונה עשויה לשמש זרז לחשיבה מחודשת על הגירה. שאלת המפתח בכל הנוגע לעלייה היא כיצד תצא ישראל מהמשבר מהבחינה הכלכלית: האם העסקים בה ישרדו ויהיו מעוניינים לגייס עובדים חדשים.

התחזקות הרצון להגר

מסקר שערכה באחרונה סוכנות האיחוד האירופי לזכויות יסוד עולה ש־40% מיהודי אירופה מתחת לגיל 60 שקלו להגר בגלל התגברות האנטישמיות. אומנם לא ברור מהסקר לאן בכוונתם להגר, אך בכל מקרה זוהי הזדמנות לישראל למצב את עצמה באופן שאותם היהודים יראו בה את היעד המועדף.¹² בשלב הזה לא ברור עד כמה מוכנים יהודי ארצות הברית לעזוב את ארצם, והאם דווקא לישראל, ונדרש מחקר נוסף כדי להבין טוב יותר את קבוצת האוכלוסייה הזאת. עם זאת, בעקבות מגפת הקורונה אנחנו כבר עדים לעלייה במספר העולים מארצות הברית וממדינות אחרות. באפריל 2020 נרשם גידול של 50% — בהשוואה לאפריל 2019 — במספר היהודים בצפון אמריקה שהגישו בקשות לעלות לישראל. הסוכנות היהודית צופה עלייה של כ־30% במספר העולים בשנתיים הקרובות בגלל מגפת הקורונה (המספר הזה אינו כולל את 60 אלף הישראלים הצפויים לחזור ב־2020).

11 Deloitte. (October 2009). *The economic impact of Nefesh B'Nefesh Aliyah on the State of Israel*. Retrieved from: <https://bit.ly/2CPoBVC>

12 Heller, A. (20 April 2020). *Anti-Semitic sentiments seen rising as pandemic dredges up old hatreds*. Times of Israel. Retrieved from: <https://bit.ly/303GcSM>

המלצות

■ **יש לקבוע יעדים לשנת 2030:** 1,000,000 עולים בעשור הקרוב.

א. 100,000 עולים בשנה.

ב. 50,000 עולים ממדינות דוברות אנגלית.

■ **יש להקים כוח משימה בין־משרדי** שיגבש תוכנית לקידום עלייתם של יהודים ממדינות המערב ויסייע לקליטתם בישראל. על כוח המשימה לכלול אנשים ממשרדי ממשלה רבים: משרד ראש הממשלה, משרד העלייה והקליטה, משרד התפוצות, משרד האוצר, משרד החינוך, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, משרד השיכון והתשתיות, משרד הכלכלה והמועצה הכלכלית הלאומית. יש להזמין גם נציגים מהסוכנות היהודית, מההסתדרות הציונית העולמית, מארגון "נפש בנפש" ומגופים אחרים שעוסקים בקליטת עלייה. המשימה הראשונה של כוח המשימה צריכה להיות עריכת מחקר במדינות המערב כדי להבין טוב יותר אילו שכבות אוכלוסייה נוטות לשקול עלייה לישראל, מהם המניעים המרכזיים בהחלטה לעלות וכיצד להפוך את תהליך העלייה והקליטה לידידותי יותר.

■ **יש להכפיל ואפילו לשלש את המשאבים שמוקצים לקידום העלייה והקליטה**, במיוחד מהמדינות שדוברות אנגלית. הצעת התקציב ל־2019 כללה קיצוץ של כ־100 מיליון שקלים בתקציב הקליטה לעולים חדשים, כך שסיוע כספי ואחר ניתן עתה רק לעולים שמוכיחים כי הם סובלים מקשיים כלכליים. הקיצוץ הזה שגוי משני טעמים: קודם כול הוא פוגע בתמריץ של יהודים מבוססים לעלות לישראל (מה גם שההשקעה הזאת חוזרת במיסים בתוך זמן קצר); שנית הוא מעודד רק את עלייתם של יהודים חסרי אמצעים (התקציב שהוקצה למשרד העלייה והקליטה ב־2019 עמד על 1.5 מיליארד שקלים).

■ **יש לשפר את הזדמנויות התעסוקה לעולים.** החסמים העיקריים שבולמים רצון של יהודים לעלות לישראל הם בתחומי התעסוקה והדיוור. יש לטפל בחסם התעסוקתי באמצעות מתן שירותי הכוונה לקריירה והכרה בתארים עוד לפני שהעולים עוזבים את ארצות מוצאם. חיוני לתת להם גישה ללשכת התעסוקה הממשלתית ולפרסומים על משרות זמינות עוד לפני שהם עולים לארץ. נוסף על כך על ישראל **להחיש בערוץ מהיר את ההכרה בתעודות מקצועיות ולבנות תוכניות הכשרה והשמה**. לדוגמה, Tech & The City היא תוכנית בת 5 חודשים בתנאי פנימייה המותאמת במיוחד לתלמידי הייטק צעירים וחדורי מוטיבציה ולאנשי מקצוע בעלי תואר אקדמי. התוכנית כוללת קורס יזמות בטכניון להכנת המשתתפים לקראת הצטרפותם לשוק התעסוקה בהייטק בישראל. יש צורך בתוכניות נוספות מהסוג הזה.

- **יש להקנות יתרונות נוספים לאנשי מקצוע מיומנים.** יש לשקול פיתוח תוכנית שתציע חבילות קליטה מיוחדות (כולל דיור) לאנשי מקצוע מיומנים בתחומי הרפואה, ההנדסה, הפיננסים וכדומה.
- **יש להעריך מחדש את המימון לארגונים שותפים המקדמים עלייה.** כיום הסוכנות היהודית וארגון "נפש בנפש" הם הנהנים העיקריים מהמימון הממשלתי לקידום העלייה. יש לקיים הערכה של השותפויות האלה כדי לבחון את ערכן וכדי לקבוע אם ראוי ונכון להרחיב את המימון הניתן להן. כמו כן צריך לקבוע אם יש להרחיב את המימון לגורמים נוספים וכן מיהם אותם הגופים הנוספים.
- **יש להעניק סיוע רלוונטי לקורונה (ציוד רפואי, תמיכה נפשית וכדומה) לקהילות יהודיות ברחבי העולם** כדי לקדם רצון טוב וכדי ליצור לישראל דימוי של מדינה שעומדת במשבר ואף מסוגלת להושיט עזרה לאחרים.
- **יש להשיק קמפיין של יחסי ציבור** שידגיש את התקדמותה של ישראל במאבק במגפת הקורונה. הקמפיין יבליט את איכות הרפואה הציבורית בישראל שמבוססת על מערכת מתקדמת, שוויונית וזולה – בין היתר הודות להכנסתן לשימוש של טכנולוגיות חדשניות ושל יוזמות שמאפשרות עבודה מרחוק ורפואה מרחוק. רמות החרדה של יהודי ארצות הברית לביטחונם האישי ולביטחון משפחותיהם וקהילותיהם (בגלל התקיפות האנטישמיות הגוברות) ולביטחונם הכלכלי-בריאותי (בגלל מגפת הקורונה וההוצאות הגדולות על טיפולים רפואיים) הן הגבוהות ביותר זה עשור. לכן בתקופה כזאת יקבל תשומת לב רבה כל קמפיין חכם וממוקד שיופנה אליהם ושיראה עד כמה ישראל היא חלופה בטוחה ומוגנת. קמפיין כזה גם עשוי להצליח בעידוד העלייה.

מגפת הקורונה התפשטה ברחבי העולם בתחילת 2020 והובילה למשבר גלובלי, וכבר היום ניתן לומר שמדובר בתפנית גלובלית. בעקבות המגפה ניצבים אזרחיה ומנהיגיה של מדינת ישראל בפני אתגרים מורכבים. יתר על כן, משום שהשלכותיה של המגפה יותירו את רישומן על המציאות האזורית במזרח התיכון ובצירה הבינלאומית - בהיקף ובטווח זמן שעדיין אינם ידועים - הן לא יפסחו על ישראל וישפיעו גם על ביטחונה הלאומי. על רקע המגפה עלו לקדמת השיח בישראל רכיבים חשובים של הביטחון הלאומי - מעבר לצבא ולמערכות הביטחון - ובהם הכלכלה, מערכת החינוך, מערכת הבריאות והחוסן החברתי.

משבר הקורונה לא רק הציף והדגיש אתגרים אלא גם יצר הזדמנויות לשינויים עמוקים ולחיזוק החברה הישראלית והמדינה. על כן, אסופת המאמרים הזאת נועדה להאיר את ההזדמנויות ולהציע דרכים למינוחן ולמיצויין. ההמלצות למדינת ישראל המצויות באסופת המאמרים הזאת בעקבות משבר הקורונה מיונן לשישה תחומים: ביטחון; שיתוף פעולה אזורי; כלכלה; טכנולוגיה; בריאות; עלייה. בתחום החינוך הוצגה עבודה חיצונית של הקבינט הציבורי לחינוך.

את הפרויקט הוביל הרמטכ"ל לשעבר רא"ל (מיל") גדי איזנקוט. צוותי חשיבה המורכבים ממומחי תוכן דנו בכל נושא וגיבשו תובנות והמלצות עיקריות.

צוות המומחים:

רא"ל (מיל) גדי איזנקוט. היה הרמטכ"ל הז2 של מדינת ישראל. כיום עמית מחקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) ויושב ראש יד בן גוריון.

אמיר לוי. מנכ"ל IBC ומרצה באוניברסיטה העברית, לשעבר הממונה על התקציבים במשרד האוצר ומנכ"ל שיכון ובינוי אנרגיה מתחדשת.

רו"ח יורם טייץ. שותף מנהל ב-EY וכן יו"ר אגודת ידידי שיבא תל-השומר ויו"ר תוכנית תגלית אקסל.

ירום יעקבי. משקיע שותף ב-West Fountain Global Fund ויו"ר עמותת תפוח. לשעבר מנכ"ל מרכזי הפיתוח של מיקרוסופט בישראל.

ד"ר רן גושן. אל"ם (מיל), אוהב אדם, רופא, חוקר ויזם בתחום הסרטן.

אלוף (מיל) ניצן אלון. סמנכ"ל אסטרטגיה בחברת מטריקס. לשעבר ראש אגף מבצעים ומפקד פיקוד מרכז.

מור יהלום. מנהלת קשרי ממשל ועוזרת מחקר לרא"ל (מיל) גדי איזנקוט במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) ועמיתת מחקר במכון מיתוים.

שרה גרינברג. מנהלת בקרן השקעות, פעילה במגזר החברתי והפוליטי, לשעבר יועצת ראש הממשלה לקשרי חוץ.